

Strategies for Improving and Promoting Hijab and Dress Code in Universities Based on the Discourse of the Supreme Leader of the Islamic Revolution

Fateameh Mohammadi

Director of the Social Harms Department, Research Center of the Islamic Consultative Assembly (Parliament of Iran), Tehran, Iran (Corresponding author).

f_mohammadi1390@yahoo.com

 0009-0002- 4069-7634

Sayyidah Fatemeh Nemati

Ph.D Student in Cultural Sociology, The University of Tehran, Tehran, Iran.

s_f_nemati@ut.ac.ir

 0000-0002-4736-6136

Abstract

The issue of hijab and dress code is one of the essential pillars of an Islamic university, and finding strategies for its improvement and promotion requires reference to religious sources and expert opinion. Therefore, understanding the discourse of the Supreme Leader—as the Shiite authority and guardian jurist—on the matter of hijab is a social necessity in identifying effective strategies for promoting it within universities. This qualitative research, using content analysis method, first examined the Supreme Leader’s statements on hijab. Then, through semi-structured interviews, the extracted categories were presented to 23 university professors and scholars familiar with religious studies. After their validation, practical strategies for improving and enhancing the dress code in universities were identified based on the insights of these experts. The findings indicate that university activities in cultural and psychological domains (such as organizing hijab fashion design festivals, facilitating access to modest clothing at affordable prices, strengthening ties with Islamic universities, and creating gender-specific recreational spaces) play a vital role in honoring and enhancing students’ self-esteem as Muslims. Moreover, strategies in educational and disciplinary domains (such as developing academic materials on hijab from a global studies perspective, and requiring cultural engagement for norm-breaking students) are among the most effective approaches to improving the hijab situation in university environments.

Keywords: Hijab, Supreme Leader, University, Honor, Education.

Extended abstract

Introduction

The Islamic Revolution of Iran introduced a distinct civilizational discourse grounded in the inseparable relationship between religion, knowledge, and culture. Within this discourse, the university has consistently been regarded as a strategic institution responsible not only for scientific advancement but also for the cultural, moral, and identity formation of future generations. The Supreme Leader of the Islamic Revolution has repeatedly emphasized that a university detached from religious and moral values would fail to fulfill its transformative mission and could even become a source of irreparable social and cultural harm. Consequently, the Islamization of universities is not limited to curricular reforms or scientific orientation, but extends to the cultivation of Islamic lifestyle, ethics, and visible cultural symbols, among which hijab and dress code occupy a central position.

Hijab, as a fundamental component of Islamic cultural and moral identity, functions simultaneously at individual, social, and civilizational levels. It represents not merely a legal or behavioral requirement, but a multidimensional concept encompassing human dignity, moral self-regulation, gender relations, social security, and cultural authenticity. In university environments—where young adults undergo critical stages of identity formation and socialization—the issue of hijab becomes particularly significant. Universities serve as arenas where competing cultural discourses intersect, including religious, secular, globalized, feminist, and liberal narratives. As a result, the manner in which hijab is addressed within universities reflects broader orientations in cultural policymaking and reveals the depth and coherence of value-based governance in higher education.

In recent years, Iranian universities have faced increasing challenges regarding dress code compliance and the promotion of hijab. These challenges have been intensified by factors such as the expansion and massification of higher education, the growing influence of global media, the rise of individualistic value systems, and the emergence of critical or oppositional discourses toward compulsory hijab—particularly among educated youth. In many cases, institutional responses have been fragmented, reactive, or overly disciplinary, lacking a coherent cultural and educational framework capable of addressing the underlying identity, psychological, and social dimensions of the issue. Such approaches often generate resistance, deepen the gap between official policies and student attitudes, and ultimately undermine the legitimacy of cultural interventions.

In contrast, the Supreme Leader's discourse on hijab consistently emphasizes cultural persuasion, rational explanation, dignity-based approaches, and the avoidance of purely coercive or superficial measures. From this perspective, hijab is framed as a civilizational value rooted in human nature (fitrah), moral awareness, and cultural self-respect, rather than a mere external obligation. Therefore, revisiting university hijab policies through the lens of the Supreme Leader's discourse offers an opportunity to move beyond reductionist or control-oriented strategies and toward a comprehensive, value-based, and context-sensitive model of cultural policymaking.

Despite the centrality of this discourse, existing academic research on hijab in Iranian universities has largely focused on attitude surveys, sociological correlates, or pathology-oriented analyses of non-compliance. While valuable, these studies often lack a normative and strategic framework grounded in authoritative Islamic discourse and rarely translate findings into prioritized, institution-specific policy recommendations. Moreover, no prior study has systematically extracted policy-relevant principles from the Supreme Leader's statements on hijab and operationalized them through expert consensus within the university context. The present study seeks to fill this gap.

Purpose

The primary purpose of this study is to identify, conceptualize, and prioritize effective strategies for improving and promoting hijab and appropriate dress codes in Iranian universities based on the discourse of the Supreme Leader of the Islamic Revolution. The research aims to bridge the gap between macro-level cultural principles articulated in authoritative religious discourse and micro-level policy practices within higher education institutions.

Specifically, the study pursues the following objectives:

To analyze and extract key conceptual, cultural, and normative components related to hijab, women's identity, university culture, and Islamic lifestyle from the Supreme Leader's statements.

To validate and contextualize these extracted components through consultation with university scholars and experts familiar with religious studies and higher education culture.

To develop a categorized and prioritized set of practical strategies for universities that align with cultural, psychological, educational, and disciplinary dimensions of hijab promotion.

To provide a policy-relevant framework that can inform culturally persuasive, dignity-oriented, and sustainable approaches to hijab in university environments.

In line with these objectives, the study addresses two central research questions:

How does the Supreme Leader conceptualize hijab in relation to the university as a scientific and cultural institution?

What strategies can be derived from this discourse, as interpreted and refined by academic experts, to improve the state of hijab and dress code in universities?

Methodology

Given the exploratory nature of the research and the normative-cultural complexity of the subject matter, a qualitative research design was adopted. The study employed a two-stage methodological approach combining qualitative content analysis and semi-structured expert interviews. This methodological triangulation enabled the integration of authoritative discourse analysis with field-based expert insights, thereby enhancing both theoretical depth and practical relevance.

Stage One: Qualitative Content Analysis of the Supreme Leader's Statements.

In the first stage, a qualitative content analysis was conducted on the statements of Ayatollah Seyyed Ali Khamenei, the Supreme Leader of the Islamic Revolution, from the beginning of his leadership until the end of 2023. The data corpus was compiled from official and authoritative sources, primarily the Supreme Leader's official website. Statements addressing themes such as hijab, chastity, women's identity, university culture, Islamic lifestyle, Western cultural critique, and cultural policymaking were systematically collected.

An inductive content analysis approach was employed, focusing on manifest content rather than latent or heavily interpretive themes. More than 500 textual excerpts were extracted and coded. Through iterative coding and categorization, these excerpts were organized into subcategories and higher-order categories reflecting recurring concepts and value orientations. The analysis aimed to identify policy-relevant dimensions rather than theological exegesis, ensuring applicability to the university context.

Stage Two: Semi-Structured Interviews with Academic Experts
In the second stage, the extracted categories were presented to a purposively selected group of 23 university professors and scholars.

Selection criteria included: (1) academic expertise in cultural studies, religious studies, sociology, or education; (2) familiarity with the Supreme Leader's discourse; and (3) a minimum of five years of university teaching or research experience. Participants were drawn from multiple provinces, including Tehran, Qom, Mashhad, Isfahan, and Shiraz, and represented various academic ranks.

Semi-structured interviews were conducted to achieve two objectives: first, to validate and refine the extracted categories; and second, to elicit practical strategies for promoting hijab in universities based on these categories and the experts' lived experience of academic environments.

Interviews continued until theoretical saturation was reached. All interviews were transcribed, thematically organized, and reviewed by participants for accuracy and confirmation.

The integration of content analysis and expert interviews allowed the study to move from abstract discourse to actionable strategies, aligning macro-level ideological principles with micro-level institutional realities.

Findings

The findings of the study are organized into two main parts: (1) the conceptual framework derived from the Supreme Leader's discourse, and

(2) the prioritized strategies for improving hijab in universities as proposed by experts.

Conceptual Framework

The content analysis yielded a set of interconnected categories clustered under four overarching domains: cultural, psychological, educational, and disciplinary. Central concepts included the strengthening of Muslim women's identity, enhancement of self-esteem and dignity, promotion of Islamic lifestyle, provision of gender-appropriate spaces, presentation of positive role models, critical awareness of Western representations of women, and the centrality of cultural persuasion over coercion.

Hijab was consistently framed not as an isolated dress requirement but as an outcome of deeper processes of identity formation, moral awareness, and cultural belonging. The university, in this framework, functions as both a site of knowledge production and a cultural ecosystem responsible for nurturing religious consciousness and ethical conduct.

Strategic Recommendations

Based on expert consensus, strategies were prioritized into two main domains:

- 1- Cultural and Psychological Strategies: These strategies emphasize empowerment, dignity, and positive engagement. Key recommendations include organizing hijab fashion design festivals, facilitating access to affordable modest clothing, collaborating with producers of Islamic attire, showcasing diverse Islamic dress cultures, promoting religious and cultural events, providing gender-specific recreational spaces, and offering incentives and recognition for hijab-compliant students. These measures aim to enhance students' sense of self-worth, belonging, and voluntary commitment to hijab.
- 2- Educational and Disciplinary Strategies: This domain includes curriculum development on hijab and Islamic lifestyle from a global and comparative perspective, engagement with committed and value-oriented faculty, collaboration with universities in Islamic countries, structured responses to norm violations, and the establishment of clear yet proportionate disciplinary frameworks. Importantly, experts emphasized that disciplinary measures should be embedded within broader educational and cultural processes rather than functioning as isolated or punitive interventions.

Overall, the findings underscore that effective hijab promotion in universities requires an integrated, dignity-centered, and culturally persuasive approach rooted in authoritative Islamic discourse and adapted to the lived realities of academic life.

Keywords: Hijab; Ayatollah Seyyed Ali Khamenei; Higher Education Institutions; Human Dignity; Education.

راهکارهای بهبود و ارتقاء حجاب و پوشش در دانشگاه بر اساس گفتمان رهبر انقلاب

فاطمه محمدی

دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، مدیر گروه آسیب‌های اجتماعی مرکز پژوهش‌های مجلس، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

f_mohammadi1390@yahoo.com

 0009-0002-4069-7634

سیده فاطمه نعمتی

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

s_f_nemati@ut.ac.ir

 0000-0002-4736-6136

چکیده

مسئله پوشش و حجاب، جزوی از ارکان دانشگاه اسلامی است که یافتن راهکارهای بهبود و ترویج آن نیازمند مراجعه به منابع دینی و متخصصان است، از این رو فهم گفتمان رهبر انقلاب به‌عنوان ولی فقیه و مرجع شیعه پیرامون مسئله حجاب در جهت یافتن راهکارهای گسترش آن در دانشگاه ضرورتی اجتماعی است. این پژوهش با رویکرد کیفی با روش تحلیل محتوا، ابتدا بیانات رهبر انقلاب پیرامون مسئله حجاب را مورد مطالعه قرار داده و سپس با استفاده از روش مصاحبه نیمه‌ساختاریافته ابتدا مقولات مستخرج را در اختیار ۲۳ نفر از اساتید دانشگاه، صاحب‌نظر و آشنا با حوزه دین، گذاشت و پس از تأیید آنها توسط اساتید، راهکارهای بهبود و ارتقاء سبک پوشش در دانشگاه‌ها با استفاده از سخنان این اساتید احصا شد. نتایج نشان می‌دهد که فعالیت‌های دانشگاه در حوزه‌های فرهنگی و روانی (جشنواره طراحی مد حجاب، ایجاد زمینه معرفی و خرید ملزومات حجاب با قیمت مناسب، افزایش ارتباط با دانشگاه‌های اسلامی، ایجاد فضاهای تفریحی تک جنسیتی و...) که به تکریم و افزایش عزت نفس دانشجویان به‌عنوان انسان مسلمان می‌انجامد و حوزه‌های آموزشی و انضباطی (ایجاد منابع درسی در حوزه حجاب با رویکرد مطالعات جهانی، اجبار به شرکت در فعالیت‌های فرهنگی برای دانشجویان هنجارشکن و...) مهم‌ترین راهکارهای بهبود وضعیت حجاب در دانشگاه‌ها خواهد بود.

کلیدواژه‌ها: حجاب، سیدعلی خامنه‌ای، دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، تکریم، آموزش.

شاپای الکترونیک: ۶۵۵۸-۲۵۸۸ / پژوهشکده تحقیقات راهبردی / فصلنامه علمی راهبرد اجتماعی فرهنگی

 10.22034/scs.2025.506788.1664

 CC BY

 OPEN ACCESS

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرهای مطرح‌شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز نشر به راهبرد اجتماعی فرهنگی نمی‌باشد.

مقدمه و بیان مسئله

ساحت گفتمانی انقلاب اسلامی، با تمرکز بر پیوند دین و علم، نیازمند توجه ویژه به فرهنگ‌سازی دینی در دانشگاه به‌عنوان مهم‌ترین نهاد تربیت نیروهای تأثیرگذار در جامعه است. رهیافت انقلاب در مسیر تمدن‌سازی نوین اسلامی، بر نهادینه‌سازی آموزه‌های دینی، به‌ویژه در محیط‌های علمی، تأکید دارد. دانشگاه به‌عنوان نهادی راهبردی و مورد اعتماد عمومی، می‌تواند با تولید محتوا و تأثیر فرهنگی گسترده، در مسیر رشد فردی، اجتماعی و تمدنی جامعه حرکت کند (شاه‌علی، ۱۳۹۸، ص. ۴۰). رهبر انقلاب نیز بارها بر اهمیت جایگاه دانشگاه در تربیت دینی و نهادینه‌سازی ارزش‌های اسلامی تأکید کرده‌اند و تأثیرگذاری آن را در هم‌راستایی علم با دین، تعیین‌کننده دانسته‌اند:

- «چنانچه دانشگاه، بیگانه و جدای از دین باشد، یک فاجعه غیرقابل جبران خواهد بود...» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، به مناسبت هفتمین سالگرد تشکیل این شورا، ۱۳۷۰/۰۹/۲۰)
- «توقع ما از دانشگاه... این است که علم همراه است با دین...» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اعضای شورای مرکزی جهاد دانشگاهی، به مناسبت سالگرد تأسیس این نهاد، ۱۳۶۹/۰۶/۱۱)
- «مادامی که دانشگاه، پرورشگاه متخصصان مسلمان و متعهد نباشد، دانشگاه مطلوب انقلاب نخواهد بود...» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با وزیر و مسئولان وزارت فرهنگ و آموزش عالی و رؤسای دانشگاه‌های سراسر کشور، ۱۳۶۹/۰۵/۲۳)

در این راستا، حجاب به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های هویتی، دینی و فرهنگی در جامعه اسلامی، نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت فردی و اجتماعی ایفا می‌کند. دانشگاه، به‌عنوان محیطی تأثیرگذار بر اندیشه و رفتار نسل جوان، مسئولیتی مضاعف در تبیین، ترویج و نهادینه‌سازی ارزش‌هایی چون حجاب دارد. با این حال، در سال‌های اخیر، چالش‌هایی در حوزه رعایت پوشش اسلامی در دانشگاه‌های کشور نمایان شده که گاه نگرانی‌هایی در سطح جامعه و مسئولان فرهنگی پدید آورده است. توجه به ریشه تحولات و تاریخچه حجاب در یافتن فهم مناسب از وضعیت فعلی کشور مؤثر است. جنبش حجاب که از اواخر دهه ۱۹۷۰ میلادی در غرب آسیا شکل گرفت و انقلاب اسلامی ایران در ۱۹۷۹ نقطه عطف آن بود، نشانگر بازتعریف

نقش حجاب در هویت‌سازی دینی و مقاومت فرهنگی مسلمانان است (Buaban, 2020). این انقلاب، تصویری نوین از زن مسلمان، متعهد و فعال اجتماعی با حجاب را به جهان ارائه داد؛ الگویی که بسیاری از جوامع اسلامی آن را الگو قرار دادند.

در دهه‌های بعد، به‌ویژه با تقویت اقتصادی کشورهای مسلمان و بازسازی تصویر مسلمانان در جهان (Aker & Aghaei, 2019; Laeheem & et al., 2021)، رویکرد بازگشت به دین، به‌ویژه در میان زنان مسلمان، تقویت شد. در این فضا، زنان با بهره‌گیری از حجاب، نه‌تنها در حوزه خصوصی بلکه در عرصه عمومی نیز حضور مؤثری یافتند (Buranajaroenkij, 2020; Masik & et al., 2022).

اما در داخل کشور، با گذشت زمان و شکل‌گیری جریان‌های فمینیستی و منتقد، به‌ویژه در میان اقلشار تحصیل‌کرده، مخالفت‌هایی با قانون حجاب مطرح شد (سیف هاشمی، ۱۴۰۱، ص. ۱۷۵). دانشگاه، به‌دلیل موقعیت نخبگانی و قدرت اثرگذاری بر افکار عمومی، به صحنه‌ای برای تقابل‌های نظری و فرهنگی در این حوزه تبدیل شد. در نتیجه، عملکرد فرهنگی دانشگاه‌ها در رابطه با ترویج حجاب، تأثیری تعیین‌کننده در نگرش عمومی جامعه نسبت به این مسئله پیدا کرد.

در پاسخ به این چالش‌ها، شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۸۴، در قالب «قانون راهکارهای اجرایی گسترش فرهنگ عفاف و حجاب»، وظایف متعددی برای دانشگاه‌ها در جهت ترویج عفاف و حجاب تعیین نمود. این وظایف، از تدوین برنامه جامع و حمایت از فعالیت‌های علمی گرفته تا آموزش، مشاوره، تولید محتوای فرهنگی، و نظارت بر رفتارها و پوشش در فضاهای آموزشی را دربرمی‌گیرد.

همچنین در «سند دانشگاه اسلامی» مصوب سال ۱۳۹۲، در راهبرد ۱۴ به‌صراحت بر وظایف دانشگاه‌ها در زمینه نهادینه‌سازی فرهنگ عفاف و حجاب، بازنگری در فضاهای آموزشی، ارتقای محتوای درسی و حمایت از طراحی و تولید پوشش اسلامی تأکید شده است.

حجاب به‌مثابه یکی از مؤلفه‌های بنیادین در نظام معنایی اسلام، نقشی تعیین‌کننده در صیانت از هویت فرهنگی - دینی جوامع اسلامی ایفا می‌کند. در این میان، جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان نظامی مبتنی بر آموزه‌های دینی و متعهد به تحقق تمدن نوین اسلامی، از آغاز شکل‌گیری خود، مسئله حجاب را نه صرفاً در سطحی فردی یا رفتاری بلکه در قالب یک موضوع راهبردی در ساحت سیاست‌گذاری فرهنگی مورد توجه قرار داده است. از سوی دیگر، دانشگاه به‌عنوان نهادی مؤثر در تولید و بازتولید گفتمان‌های فرهنگی، اجتماعی و ارزشی، نقشی

محوری در تثبیت یا تضعیف الگوهای رفتاری نسل جوان دارد؛ از این رو، نوع مواجهه با مسئله حجاب در محیط‌های دانشگاهی، می‌تواند نشانگر عمق و دقت سیاست‌های فرهنگی کشور در تعامل با پدیده‌های نوپدید اجتماعی باشد.

در دهه‌های اخیر، مواجهه سطحی و تقلیل‌گرایانه با مقوله حجاب که گاه در قالب رویکردهای انفعالی، تقابلی یا صرفاً کنترلی تجلی یافته، زمینه‌ساز شکاف‌هایی میان سیاست‌های رسمی و کنش‌های فرهنگی نسل جوان شده است. این در حالی است که در گفتمان فرهنگی - تربیتی مقام معظم رهبری، همواره بر ضرورت اقناع فرهنگی، تقویت عقلانیت دینی، تبیین هنرمندانه و پرهیز از برخورد‌های سلبی در موضوعاتی چون حجاب تأکید شده است. از این منظر، حجاب باید نه صرفاً به‌عنوان یک مسئله انضباطی یا اخلاقی بلکه به‌مثابه موضوعی تمدنی در فرایند گفتمان‌سازی فرهنگی و اجتماعی نگریسته شود.

در چنین چهارچوبی، بازاندیشی در سیاست‌های فرهنگی مرتبط با حجاب در دانشگاه‌ها و طراحی راهبردهایی که مبتنی بر تحلیل گفتمان مقام معظم رهبری و هم‌راستا با ارزش‌های بنیادین انقلاب اسلامی باشد، ضرورتی انکارناپذیر است. پژوهش حاضر با رویکردی تحلیلی - انتقادی، در پی آن است تا با واکاوی مفاهیم کلیدی در بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در حوزه حجاب، مبانی گفتمانی و جهت‌گیری‌های کلان سیاست‌گذاری فرهنگی نظام را شناسایی کرده و بر اساس آن، الگویی بومی، اقناعی و زمینه‌مند برای تقویت فرهنگ حجاب در دانشگاه‌ها ارائه نماید.

یافته‌های این پژوهش می‌تواند بستر مناسبی برای بازطراحی سیاست‌های فرهنگی در نهادهای دانشگاهی فراهم سازد؛ به گونه‌ای که ضمن ارتقای کیفیت تعامل فرهنگی با نسل جوان، موجبات تعمیق هویت دینی، تقویت سرمایه فرهنگی و پیشبرد اهداف کلان فرهنگی جمهوری اسلامی ایران را فراهم آورد.

۱. اهداف و سؤالات پژوهش

با در نظر گرفتن هدف شناسایی و تبیین راهکارهای بهبود و ارتقاء حجاب و پوشش اسلامی در دانشگاه‌ها بر اساس مؤلفه‌های کلیدی گفتمان رهبر انقلاب در زمینه ترویج ارزش دینی حجاب، سؤال مهم این است که راهکارهای متناسب با دانشگاه بر اساس رویکرد اسلامی برای رسیدن سطح مناسبی از رعایت حفظ حجاب چیست؟ فهم نگاه دینی به مسئله پوشش از دو روش حاصل می‌گردد. در روش نخست، فرد باید خود در منابع دینی مطالعه و مذاقه نماید و منطبق با شرایط روز بتواند به احکام

ثانویه رسیده و فهم کاملی از متون را به دست آورد. به نظر می‌رسد این روش تنها مناسب کسانی است که سال‌ها در حوزه دین مطالعه کرده‌اند و عموم جامعه در این مسیر ناتوان خواهند بود.

روش دوم، دریافت رویکرد دین از طریق مرجع و عالم دینی است که سال‌ها در متون و احادیث و سنت مطالعه عمیق داشته و می‌تواند بر اساس دریافت‌ها، متناسب با اوضاع روز جامعه، مسیر دین را در موضوعات مختلف روشن نماید. پژوهش حاضر به دنبال این است که مسئله راهکارهای بهبود پوشش را با استفاده از گفتمان رهبر معظم انقلاب به عنوان مرجع و عالم دینی، توسط متخصصان آگاه به گفتمان ایشان و فعال در دانشگاه مورد بررسی قرار دهد.

دو سؤال مهم مسیر پژوهش را هدایت خواهد کرد:

۱- نگاه رهبر انقلاب به مسئله حجاب با توجه به نگاه ایشان به دانشگاه و محیط علمی چیست؟

۲- راهکارهای بهبود وضعیت حجاب و پوشش در دانشگاه‌ها با توجه به گفتمان فوق از منظر متخصصان چیست؟

۲. پیشنهادیه پژوهش

پژوهش‌های فراوانی طی سال‌های گذشته پیرامون مسئله حجاب در دانشگاه‌ها صورت گرفته که بیشتر آن‌ها با استفاده از روش پیمایش، به بررسی نگرش دانشجویان به حجاب یا عوامل مؤثر در گرایش به حجاب را مورد بررسی قرار داده‌اند. برخی از پژوهش‌های صورت گرفته به این شرح است:

مستقیمی و مرتضوی (۱۴۰۳)، در مطالعه‌ای با عنوان «رویکردی قرآنی به اصول مهندسی تبلیغ عفاف و حجاب در دانشگاه‌های اسلامی با تکیه بر بیانیه گام دوم انقلاب»، به استخراج اصول حاکم بر مهندسی تبلیغ عفاف و حجاب با تأکید بر گفتمان قرآنی پرداختند. این پژوهش با روش تحلیل مضمون و با بهره‌گیری از تحلیل آیات قرآن کریم و بیانیه گام دوم انقلاب انجام شد. یافته‌ها نشان داد که اصولی همچون: تبیین اقتناعی، نهادینه‌سازی تدریجی، الگوسازی مؤثر، جلب مشارکت فعال، تداوم و پیوستگی در تبلیغ، امیدآفرینی و تمرکز بر فطرت و کرامت انسانی از جمله مهم‌ترین اصول مهندسی تبلیغ عفاف و حجاب در فضای دانشگاهی به شمار می‌روند.

موسوی و همکاران (۱۴۰۳)، مطالعه‌ای با عنوان «بررسی رابطه بین ابعاد عزت نفس و نگرش به حجاب در بین دانشجویان دختر»، با استفاده از روش پیمایشی و

توزیع پرسش‌نامه به صورت تصادفی ساده در بین ۱۰۰ نفر از دختران دانشجوی دو اهواز انجام دادند. نتایج حاکی از وجود رابطه معنادار و مستقیم بین متغیرهای عزت نفس عمومی، خانوادگی و تحصیلی با نگرش به حجاب دانشجویان دختر بود. ضمن اینکه دانشجویان متأهل تمایل بیشتری نسبت به رعایت حجاب در مقایسه با دانشجویان مجرد داشتند.

عباسی دره‌بیدی؛ زارعی و کاظمی (۱۴۰۲)، در مطالعه‌ای با عنوان «واکاوی مدل پارادایمی حجاب مطلوب از دیدگاه دانشجویان دختر مبتنی بر نظریه زمینه‌ای»، با استفاده از روش پژوهش کیفی و رویکرد نظریه زمینه‌ای، به بررسی برداشت دانشجویان دختر از مفهوم حجاب مطلوب پرداختند. داده‌ها از طریق مصاحبه عمیق با ۲۱ نفر از دانشجویان دانشگاه تهران گردآوری شد. یافته‌ها نشان داد که عوامل خانوادگی، اجتماعی، فرهنگی و رسانه‌ای در شکل‌گیری دیدگاه دانشجویان نسبت به حجاب نقش دارند. همچنین مقوله‌هایی چون آگاهی از مفهوم حجاب، عوامل تسهیل‌گر و بازدارنده، راهبردهای کنش‌گری و پیامدهای مربوط به حجاب شناسایی شدند و در نهایت مدل الگوواره‌ای حجاب مطلوب ارائه شد.

درویش‌پور و امیری (۱۴۰۰)، در پژوهشی با عنوان «آسیب‌شناسی عوامل مؤثر بر حجاب دانشجویان؛ یک پژوهش کیفی - کمی (مطالعه موردی دانشجویان دختر دانشگاه لرستان)» با بهره‌گیری از روش تحقیق ترکیبی (کیفی - کمی)، به بررسی عوامل مؤثر بر کاهش رعایت حجاب در میان دانشجویان دختر پرداختند. در بخش کیفی، با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند و انجام مصاحبه، داده‌ها گردآوری و تحلیل شدند و پنج مؤلفه اصلی شامل عوامل تربیتی، اجتماعی - فرهنگی، روان‌شناختی، سیاسی و اقتصادی شناسایی گردید. در ادامه، این مؤلفه‌ها در قالب پرسش‌نامه در سطح دانشگاه لرستان توزیع و با تحلیل داده‌ها از طریق نرم‌افزار SPSS، مؤلفه‌های استخراج‌شده تأیید شدند. در نهایت، بر اساس نتایج پژوهش، راهکارهایی برای تقویت فرهنگ حجاب در سطح استان لرستان ارائه شد.

تاج‌بخش (۱۳۹۸)، مطالعه‌ای با عنوان «تحلیل کیفی سبک‌های پوشش در بین دانشجویان دختر» با استفاده از روش تحقیق کیفی با رویکرد تحلیل تماتیک در طی فرایند مصاحبه با ۳۰ نفر از دختران دانشجویان انجام دادند. یافته‌های پژوهش بیانگر وجود سبک‌های مختلف پوشش در بین دانشجویان دختر شامل پوشش فردی‌شده، پوشش نوین، پوشش مصلحتی، پوشش تکلیفی، موقعیت‌مندی پوشش و نسبی شدن پوشش بود.

نیک‌بخش (۱۳۹۸)، مطالعه‌ای با عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر گرایش به حجاب»، با استفاده از روش پیمایشی در جمعیت نمونه ۳۰۰ نفری از زنان سنین ۱۸ تا ۳۲ سال شهرستان لالی انجام دادند. یافته‌های پژوهش حاکی از رابطه مستقیم و معنادار بین متغیرهای شغل، میزان دینداری تربیت خانواده و سن با نگرش به حجاب بود.

حسین‌زاده و همکاران (۱۳۹۷)، مطالعه‌ای با عنوان «بررسی رابطه عوامل اجتماعی و فرهنگی و نگرش به هنجار پوشش اسلامی (حجاب)»، با رویکرد کمی و با استفاده از روش پیمایشی در بین ۳۹۸ نفر از دانشجویان دختر دانشگاه کاشان در سال تحصیلی ۹۳-۱۳۹۲ انجام دادند. نتایج این مطالعه بیانگر این بود که تجربه مثبت گذشته از رعایت حجاب با ۶۵ درصد اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم دارای بیشترین اثر مثبت بر نگرش دانشجویان نسبت به حجاب بود. متغیر عملکرد خانواده در ارتباط با حجاب با ۰/۲۱، ناهمنوایی با هنجارهای جامعه با ۰/۱۷، نگرش به برابری جنسیتی با ۰/۱۶- و شیوه تربیتی استبدادگرایانه با ۰/۱ در رتبه‌های بعدی اثرگذاری قرار گرفته‌اند.

موسوی و بیگم‌رضازاده شیراز (۱۳۹۶)، مطالعه‌ای با عنوان «میزان التزام شناختی - رفتاری به حجاب در بین دانشجویان دختر دانشگاه‌های تهران»، با بهره‌گیری از روش توصیفی پیمایشی در بین ۲۷۸ نفر از دانشجویان دختر انجام دادند. نتایج نشان داد که نسبت بیشتری از دانشجویان موافقتند که موازین شرعی گفته شده را تا حدودی رعایت می‌کنند و به حریم بین محرم و نامحرم اعتقاد دارند؛ ۲۳ درصد حجاب چادر را برتر دانسته، آن را انتخاب و بسیار تلاش می‌کنند تا موازین اخلاقی و رفتاری را رعایت کنند. از بین شرکت‌کنندگان در پژوهش تنها ۸/۶ درصد موازین شرعی مربوط به حجاب را خیلی کم رعایت نموده، اعتقادی به وجود مرز بین محرم و نامحرم ندارند.

امامی و همکاران (۱۳۹۳)، در مطالعه‌ای با عنوان «شبکه عوامل، زمینه‌ها و راه حل‌های مسئله حجاب در دانشگاه‌های ایران؛ بایسته‌های برنامه‌ریزی فرهنگی با استفاده از نظریه زمینه‌ای»، در صدد ارائه الگویی همبسته بوده که نسبت بین مسئله و راه‌حل را بازسازی نموده و نظام نامه راهبردی ارتقاء حجاب و عفاف در محیط دانشگاه را پشتیبانی نماید. با استخراج ۱۶ خط‌مشی اصلی برای دانشگاه‌ها، مواردی مانند اصلاح ساختار دانشگاه و نظام آموزشی، توجه به سالم‌سازی محیط دانشگاه، ترویج ازدواج، هویت‌بخشی و... را پیشنهاد می‌دهد.

مولایی و یوسفوند (۱۳۹۳) مطالعه‌ای با عنوان «بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر گرایش به حجاب» با استفاده از روش پیمایش در بین ۲۵۱ نفر از دانشجویان دختر دانشگاه پیام نور شهر آبدانان انجام دادند. نتایج نشان داد که بین استفاده از رسانه‌های جمعی خارجی، تصور از بدن، اعتقادات دینی و پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده و گرایش به حجاب رابطه وجود دارد. این متغیرها در مجموع ۶ درصد از تغییرات گرایش به حجاب را تبیین کرده‌اند.

کربلایی پازوکی و خوانین‌زاده (۱۳۹۳)، مطالعه‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی مسئله عفاف و حجاب در بین دانشجویان دختر دانشگاه علامه طباطبایی» انجام دادند. نتایج این پژوهش نشان داد که ضعف اعتقادی، عدم پایبندی به انجام عبادات، نظام خانوادگی، کسب زیبایی، جامعه و رسانه از جمله عوامل مهم در عدم رعایت عفت در پوشش دختران دانشجو بوده است.

خوشخویی، یوسف‌زاده و آذریون (۱۳۹۲)، مطالعه‌ای با عنوان «بررسی رابطه میزان استفاده از رسانه‌های ارتباطی و گرایش دانشجویان دختر دانشگاه بوعلی سینا به حجاب» با استفاده از روش پیمایشی و در جمعیت نمونه ۳۵۴ نفری از دانشجویان انجام دادند. یافته‌های این مطالعه نشان داد میزان گرایش به حجاب را از روی میزان استفاده از اینترنت موبایل و ماهواره می‌توان پیش‌بینی کرد و هرچه میزان استفاده از این سه رسانه بالاتر باشد، گرایش به حجاب پایین‌تر خواهد بود. بین میزان استفاده از اینترنت و گرایش به حجاب رابطه‌ای منفی و معنادار وجود دارد، یعنی هرچه میزان استفاده از اینترنت بیشتر باشد، گرایش به حجاب کمتر می‌شود. بین میزان استفاده از ماهواره و گرایش به حجاب رابطه‌ای منفی و معنادار وجود دارد، یعنی هرچه میزان استفاده از ماهواره بیشتر باشد، گرایش به حجاب کمتر می‌شود. همچنین بین میزان استفاده از تلفن همراه و گرایش به حجاب نیز رابطه منفی و معنادار وجود دارد. یعنی هرچه میزان استفاده از تلفن همراه بیشتر باشد گرایش به حجاب کمتر می‌گردد.

در عمده پژوهش‌های صورت گرفته، رویکرد آسیب‌شناسی یا نگرش‌سنجی بوده و مطابق با یافته‌ها راهکار ارائه شده که مدنظر این راهکارها مشابه بوده و به‌نظر می‌رسد بین انجام آن‌ها، اولویتی مدنظر نبوده و مبنایی برای حوزه سیاست‌گذاری قابل اجرا و مشخصاً معطوف به دانشگاه لحاظ نشده است. در هیچ‌یک از پژوهش‌های انجام شده، تأثیر دانشگاه بر مبنای فکری - دینی دانشجویان و مسئله حجاب و عفاف سنجیده نشده و به‌صورت کلی، در رابطه تأثیر دانشگاه بر ابعاد دینداری و نمودهای

عینی آن مانند حجاب، پژوهش‌های مناسبی وجود ندارد و از این‌رو نمی‌توان راهکارهایی که بر اساس آسیب‌شناسی‌ها ارائه می‌شود، در مورد خاص دانشگاه متمرکز دانست. پیرامون احصا راهکارهای بهبود حجاب در دانشگاه‌ها بر اساس منویات رهبری نیز تاکنون پژوهشی انجام نشده است و از این‌رو مقاله حاضر نخستین کار علمی محسوب می‌شود.

۳. مبانی نظری

۳-۱. تعریف مفاهیم

۳-۱-۱. حجاب

حجاب در لغت به معنای مانع، پرده و پوشش است و بیشترین کاربرد آن در معنای پرده و فاصله‌انداز به کار می‌رود (نصیرزاده، ۱۳۸۹، ص. ۱۰). در متون دینی، واژه «حجاب» علاوه بر معنای لغوی، در قرآن و روایات نیز در معنای پوشش زنان به کار رفته است. شهید مطهری در این باره می‌گوید: در قرآن کریم آمده است: «و هیچ بشری را نرسد که خدا با او سخن گوید جز از راه وحی یا از فراسوی حجابی یا فرستاده‌ای» (شوری / آیه ۵۱). این آیه نشان می‌دهد که واژه «حجاب» در قرآن، به معنای پرده و فاصله است؛ اما کاربرد آن در فقه و فرهنگ اسلامی، در معنا و مفهوم پوشش شرعی زنان تثبیت شده است.

در فقه اسلامی، حجاب یکی از احکام شریعت تلقی می‌شود که برای زنان و مردان مسلمان وضع شده است. فقها، حجاب را چنین تعریف می‌کنند: «پوشاندن مو و سایر اعضای بدن به جز صورت و دست‌ها توسط زنان مسلمان در برابر مردانی که در شریعت، نامحرم تلقی می‌شوند». در مورد پوشش مردان نیز، حداقل پوشش واجب، ستر عورتین است. شهید مطهری در نقد برداشت‌های نادرست از حجاب می‌گوید: «برخی تصور می‌کنند که چون حجاب به معنای پرده است، پس زن باید همیشه در پس پرده و در عزلت باشد؛ در حالی که واژه «ستر» برای پوشش زن در اسلام به کار می‌رود، نه «حجاب». مقصود اسلام از پوشش زن، آن است که در معاشرت با مردان، بدن خود را بپوشاند و از جلوه‌گری پرهیز کند» (خوشفر، ۱۳۹۴، ص. ۵۵).

یکی از دلایل قرآنی وجوب حجاب، حفظ حرمت و امنیت زنان عنوان شده است. در سوره احزاب آیه ۵۹ آمده است: «ای پیامبر! به زنان و دختران و زنان مؤمنان بگو: پوشش‌های خود را بر خویش فرو افکنند؛ این برای آنکه شناخته شوند و مورد آزار قرار نگیرند، بهتر است»؛ بنابراین، فلسفه حجاب در قرآن، هم حفظ کرامت

انسانی زن است و هم پیشگیری از خشونت و آزار اجتماعی. از منظر جامعه‌شناختی، حجاب به‌مثابه الگویی از رفتار فرهنگی و اجتماعی، بیش از بسیاری از سنت‌ها در معرض دگرگونی و بازتعریف قرار گرفته است. حجاب امری سنتی است که از نسل‌های پیشین به نسل امروز منتقل شده و همین انتقال، ضرورت تبیین دوباره مشروعیت آن را برای نسل جوان ایجاب می‌کند (خدادادی و احمدی، ۱۳۹۴، ص. ۹). هر اندازه که الگوهای پوشش در جامعه اسلامی، از مراتب معنوی و اخلاقی بالاتری برخوردار باشند، تأثیر آن‌ها بر دینداری، رشد اخلاقی و سلامت اجتماعی بیشتر خواهد بود. درمقابل، فقدان این پوشش متعالی، می‌تواند منجر به بروز آسیب‌هایی در زمینه سلامت روانی، امنیت فردی و انسجام اجتماعی شود.

نکته مهم دیگر، جایگاه حجاب در سایر ادیان الهی است. بررسی تاریخی نشان می‌دهد که مسئله پوشش و عفاف، امری فطری و مشترک در همه ادیان توحیدی است. به‌ویژه در آیین زرتشت، زنان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بودند و پوشش آنان نمادی از نجابت و منزلت اجتماعی به‌شمار می‌آمد؛ برای نمونه، در دوران پادشاهی داریوش، زنان طبقات بالای جامعه با پوششی خاص و روپوشدار از خانه خارج می‌شدند و اجازه معاشرت آزادانه با مردان را نداشتند. حتی در آثار هنری و نقش برجسته‌های ایران باستان، تصویر یا نامی از زنان به چشم نمی‌خورد (شوکتی و قاسملو، ۱۳۹۰، ص. ۹۸).

درنتیجه، گرچه حجاب ممکن است در نگاه نخست، مسئله‌ای تکراری و سنتی به نظر برسد؛ اما ابعاد فرهنگی، دینی، تاریخی و روان‌شناختی آن همچنان محل بحث و بازخوانی است. یکی از مسیرهای مؤثر برای تعمیق فرهنگ حجاب و عفاف در جامعه، پرداختن به بنیادهای فطری، دینی و تربیتی آن در بستر معاصر است (حسن‌زاده، ۱۴۰۱).

۳-۱-۲. پوشش

گرچه واژه «لباس» یا «پوشش» به‌طور کلی به هر وسیله‌ای اطلاق می‌شود که بدن و ظاهر فرد را می‌پوشاند و از دید عموم مخفی می‌سازد؛ اما این واژه‌ها از نظر معنا و کاربرد با «حجاب» تفاوت دارند. در زبان فارسی، برخی ترجیح می‌دهند به‌جای واژه «حجاب» از اصطلاح «پوشش» استفاده کنند؛ بااین‌حال، باید توجه داشت که «حجاب» دربردارنده بار معنایی خاص شرعی و فقهی است که در واژه عام «پوشش» مستتر نیست.

استاد مطهری نیز به این تفاوت معنایی اشاره کرده‌اند و معتقدند حتی از منظر لغوی، هر نوع پوششی را نمی‌توان حجاب نامید. به تعبیر ایشان، حجاب تنها به آن نوع پوششی اطلاق می‌شود که در آن، عنصر «پنهان‌سازی از طریق حائل یا پرده» وجود دارد؛ بنابراین، «حجاب» واژه‌ای اخص از «پوشش» است (مطهری، ۱۴۰۳). به بیان دیگر، هر نوع پوششی حجاب محسوب نمی‌شود بلکه تنها پوششی که دارای ویژگی‌ها و حدودی مشخص است و شرع مقدس اسلام آن را تعیین کرده و زنان را به رعایت آن فراخوانده، در قالب مفهوم «حجاب» قرار می‌گیرد. در مقابل، پوشش مفهومی عام‌تر دارد که می‌تواند شامل هر نوع لباس با هر رنگ، فرم یا میزان پوشیدگی باشد. این تمایز مفهومی، مبنای مهمی برای درک تفاوت رویکردهای فرهنگی، دینی و اجتماعی نسبت به پوشش زنان در جوامع مختلف فراهم می‌سازد.

۳-۱-۳. سیاست‌گذاری فرهنگی در دانشگاه

در نظام جمهوری اسلامی ایران که بر پایه انقلابی دینی، ارزشی و فرهنگی بنیان نهاده شده، توجه به ارزش‌های فرهنگی در فرایند سیاست‌گذاری، امری بنیادین و گریزناپذیر است. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران، اتکا به مبانی نظری و منظومه فکری امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) و مقام معظم رهبری است. این دو ره یافت، چهارچوبی منسجم و الهام‌بخش از اصول دینی، هویتی، فرهنگی و تمدنی را برای طراحی سیاست‌های فرهنگی کشور فراهم می‌سازند. امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) با تأکید بر رسالت تربیتی و تمدنی نهاد دانشگاه، آن را «مبدأ همه تحولات» در جامعه اسلامی می‌دانستند و بر پیوند عمیق میان علم و فرهنگ در مسیر تحقق تمدن نوین اسلامی تأکید می‌کردند. مقام معظم رهبری نیز در بیانیه گام دوم انقلاب، دانشگاه را محور «پیشرفت علمی همراه با هویت اسلامی - ایرانی» دانسته و خواستار نهادینه‌سازی رویکرد فرهنگی و ارزشی در سیاست‌های آموزش عالی کشور شده‌اند.

براین اساس، نظام آموزش عالی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بستری‌های تحقق ارزش‌های فرهنگی انقلاب اسلامی، مسئولیتی خطیر در سیاست‌گذاری فرهنگی بر دوش دارد. در سیاست‌های فرهنگی کشور، بارها بر ضرورت جهت‌گیری تربیتی دانشگاه‌ها در پرتو ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی تأکید شده است (مرشدی و خلیج، ۱۳۹۲). همچنین مأموریت‌های تعریف‌شده برای دانشگاه‌ها در زمینه گسترش دانش، بهبود کیفیت زندگی، توانمندسازی اقتصادی و تربیت شهروندانی آگاه، بر نقش

کانونی آموزش عالی در هدایت تحولات فرهنگی صحنه می‌گذارد (مهدی، ۱۳۹۲). دانشگاه‌ها به‌عنوان مهم‌ترین نهادهای فرهنگ‌ساز، هم دریافت‌کننده ارزش‌ها و هم انتقال‌دهنده آن به بدنه نخبگانی و اجتماعی هستند (ابراهیمی؛ عدلی و مهران، ۱۳۹۴). از این رو، سیاست‌گذاری فرهنگی در دانشگاه نه تنها یک فرایند اداری یا ابلاغی بلکه سازوکاری عمیق برای بازتولید و انتقال هویت فرهنگی جامعه در بستر نخبگان علمی و نسل جوان است.

در کنار این وظایف فرهنگی، دانشگاه‌ها امروز با چالش‌های چندلایه‌ای مواجه هستند. توسعه کمی آموزش عالی، تقاضای فزاینده برای تحصیلات دانشگاهی، ظهور آموزش مجازی، جهانی‌شدن علم، رقابت برای جذب منابع مالی و انسانی و حرکت به سمت اقتصاد دانش‌بنیان، ساختار و محتوای دانشگاه‌ها را به‌گونه‌ای تغییر داده که نقش اولیه آن‌ها به‌عنوان نهادهای حافظ و مولد ارزش‌های فرهنگی در معرض کمرنگ شدن قرار گرفته است (Porzionato & De Marco, 2015).

با وجود تأکیدهای مستمر بر آرمان‌های فرهنگی و ارزشی، دستیابی به آن‌ها در آموزش عالی مستلزم تدوین سیاست‌های فرهنگی منسجم، قابل اجرا و متناسب با اقتضات دانشگاهی است. پژوهشگران حوزه فرهنگ و آموزش، از جمله نیک‌بین، ذاکر صالحی و ماحوزی (۱۳۹۶)، بر ضرورت طراحی سیاست‌هایی تأکید دارند که ارزش‌ها و رسالت‌های فرهنگی را در متن آموزش علمی و اجتماعی نهاد دانشگاهی نهادینه کند.

سیاست‌گذاری فرهنگی در دانشگاه نیازمند درک دقیق از ماهیت بومی فرهنگ است. در حالی که فرهنگ‌ها در سطح جهانی اشتراکاتی دارند؛ اما هر جامعه، نظام فرهنگی خاص خود را بر پایه ساختارهای ارزشی و تاریخی‌اش تعریف می‌کند؛ بنابراین، سیاست‌های فرهنگی آموزش عالی در ایران باید با توجه به ویژگی‌های خاص هویتی، دینی و سیاسی جامعه ایرانی طراحی شوند. ساختارهای سیاست‌گذار آموزش عالی در کشور نیز شامل شورای عالی انقلاب فرهنگی، وزارت علوم، و نهادهای نظارتی و تصمیم‌ساز نقش کلیدی در جهت‌دهی این سیاست‌ها از طریق اسناد فرادستی و ابلاغ به نهادهای اجرایی ایفا می‌کنند.

در نهایت، رویکرد سیاست‌گذاری فرهنگی در دانشگاه‌ها باید هم‌راستا با مأموریت تمدنی انقلاب اسلامی، ناظر به تحولات جهانی، پاسخ‌گو به نیازهای ملی و در عین حال مبتنی بر مبانی ارزشی خاص نظام جمهوری اسلامی باشد. تنها در چنین بستری است که دانشگاه می‌تواند نقشی مؤثر در پرورش نخبگان متعهد، توسعه دانش بومی و ترویج فرهنگ اسلامی - ایرانی ایفا کند.

۳-۲. چهارچوب نظری

استاد مطهری از جمله اندیشمندان اسلامی است که اهمیت حضور اجتماعی زنان بر اساس اندیشه‌های دینی را در متن نظریه‌های خود لحاظ کرده و بر همین اساس بر کیفیت حضور زنان با رعایت پوشش مناسب و عدم اختلاط تأکید دارد. از منظر استاد شهید مطهری، زنان در فرایند شکل‌گیری و به ثمر رسیدن انقلاب اسلامی، چه به صورت مستقیم و چه غیرمستقیم، نقش بسیار تأثیرگذاری ایفا کرده‌اند. وی این حضور مؤثر را با نقش‌آفرینی زنان در صدر اسلام مقایسه می‌کند؛ زمانی که بانوان، هم در زمینه تربیت نسل‌های مؤمن و مقاوم و هم در پشتیبانی از همسرانشان در میدان‌های نبرد، یار و یاور پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) بودند. از جمله می‌توان به زنانی همچون «نسیه بنت کعب»، معروف به «نسیه جراح» و نیز عمه گرامی پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) اشاره کرد که به‌طور فعال در جبهه‌های جهاد مشارکت داشتند. همچنین، حضور آنان در هجرت به مدینه و حبشه و نیز نقش‌آفرینی‌شان در خانه، هنگام اعزام همسران و فرزندان به میدان‌های نبرد، گواه دیگری بر حضور چندوجهی زنان در حرکت‌های اسلامی صدر اسلام است. وی معتقد است: «به نظر می‌رسد شناخت چنین نقش تاریخی برای زن در جهان بی‌سابقه است... و به همین جهت ایجاب می‌کند که تحقیق کنیم چه عواملی موجب گشت که زن بار دیگر، علاوه بر صدر اسلام، در صحنه تاریخ ظاهر شود و تاریخ را از مذكر بودن محض خارج کند و آن را کذنت (مذكر - مؤنث) نماید (مطهری، ۱۳۷۷، ص. ۳۷۰).

مطهری بر این باور است که چنین نمونه‌های تاریخی و ملموسی، به او جسارت دفاع از منطق معتدل و انسان‌محور اسلام را بخشیده‌اند؛ منطقی که نه تنها زنان را از نقش‌آفرینی‌های کلان اجتماعی محروم نمی‌کند، بلکه در جریان انقلاب اسلامی، جایگاهی برای آنان قائل است که در مواردی حتی بر سهم مردان پیشی می‌گیرد.

۳-۲-۱. حجاب؛ پوشش فطری

پوشش و حجاب یکی از نیازهای اساسی و جدایی‌ناپذیر زندگی انسانی به‌شمار می‌رود؛ ضرورتی که ریشه در آغاز پیدایش بشر دارد و هم‌پای عمر انسان بر زمین، همواره نمادهایی از آن قابل مشاهده بوده است. نشانه‌ای از این حقیقت را می‌توان در داستان آدم و حوا در قرآن کریم مشاهده کرد: «پس آن دو را با فریب از جایگاهشان فرود آورد، و چون از آن درخت چشیدند، زشتی‌هایشان برایشان آشکار شد و شروع به پوشاندن خود با برگ‌های بهشتی کردند» (سوره اعراف / آیه ۲۲؛ سوره طه / آیه

۱۲۱). این رفتار خودجوش آنان، گواهی روشن بر فطری بودن تمایل به پوشش در نهاد انسانی است؛ چراکه در آن مقطع، هنوز هیچ فرمان تشریحی صادر نشده بود؛ اما آدم و حوا، با تکیه بر ندا و حیای درونیشان، شرم کردند و خود را پوشاندند (مطهری، ۱۳۷۷، ص. ۳۷۱).

در ادامه، قرآن کریم به روشنی در آیاتی از سوره نور (آیات ۳۱ و ۶۰) و سوره احزاب (آیات ۳۳، ۵۳، ۵۵ و ۵۹) به مسئله حجاب و پوشش پرداخته و توصیه‌هایی خطاب به زنان پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) و نیز بانوان مؤمن بیان داشته است تا از آزارهای احتمالی در امان بمانند. درحقیقت، حجاب نه تنها به عنوان پوششی محافظ تلقی شده بلکه نشانه‌ای از کرامت زن در صحنه اجتماع نیز به شمار می‌رود. چنان‌که با رعایت آن، حضور زنان در عرصه‌های اجتماعی بدون اشکال دانسته شده است (قرآنی، ۱۳۸۸، ص. ۱۷۶). عبارت «وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ» (نور / آیه ۳۱) نیز بیانگر همین اصل است، همان‌گونه که مشارکت بانوان در عبادات جمعی مانند نماز جماعت نیز مورد تأیید قرار گرفته است: «وَأَرْكَعِي مَعَ الرَّكْعِينَ» (آل عمران / آیه ۴۳). از منظر شهید مطهری، پوشش و حجاب در آموزه‌های اسلامی ضوابط و قواعدی دارد که عبارت‌اند از:

الف) توجه به پوشش

«يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأُزَوِّجَكُ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا» (احزاب / آیه ۵۹).

قرآن کریم زنان مسلمان را به رعایت پوشش و حجاب توصیه می‌کند و از آنان می‌خواهد که در این زمینه بی‌تفاوت، سهل‌انگار یا بی‌اعتنا نباشند. در برخی موارد مشاهده می‌شود که برخی از زنان، هرچند ظاهری پوشیده دارند؛ اما با نوع رفتار یا سبک پوشش خود که اغلب بخش‌هایی از بدن را نمایان می‌سازد، نگاه‌های ناپسند و توجه افراد منحرف را به خود جلب می‌کنند. این نوع ظاهر حتی می‌تواند به الگویی نادرست برای دختران ساده‌دل و بی‌تجربه بدل شود. از این رو در متون روایی اسلامی، بر ضرورت رعایت پوشش کامل و حفظ زیبایی‌هایی که باید پنهان بماند، تأکید فراوان شده است. بر اساس این دیدگاه، زنان نباید با پوشیدن لباس‌هایی تنگ، بدن‌نما یا محرک در پی جلب توجه دیگران باشند. همچنین در منابع اسلامی از شبیه‌سازی ظاهر زنان به مردان - به‌ویژه در نوع پوشش - به‌صراحت نهی شده است. بنابراین، صرف پوشیدن لباس کافی نیست بلکه نوع و شیوه پوشش نیز از اهمیت

بالایی برخوردار است. جرجی زیدان در این زمینه می‌نویسد: اگر مقصود از حجاب، پوشاندن بدن باشد، باید گفت که این شیوه پیش از ظهور اسلام و حتی قبل از ظهور مسیحیت نیز وجود داشته و آیین مسیحیت نیز در آن تغییری ایجاد نکرد. این سنت تا قرون وسطی در اروپا رایج بود و هنوز هم می‌توان نشانه‌هایی از آن را در جوامع اروپایی مشاهده کرد (مطهری، ۱۳۷۷، ص. ۲۲۳).

ب) پرهیز از تبرج

«وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى...» (احزاب / آیه ۳۳).

مفسران قرآن، واژه «تبرج» را به معنای آشکار ساختن زینت‌ها، آرایش‌های ظاهری و نمایش جلوه‌های بدنی زن تفسیر کرده‌اند. در آیه‌ای از قرآن، خداوند متعال هشدار می‌دهد که زنان نباید همانند زنان در دوره جاهلیت نخستین، با خودآرایی و جلوه‌گری از خانه خارج شوند.

این گرایش طبیعی به خودنمایی و آراستگی در زنان، اگر در چهارچوب خانواده و در راستای تقویت پیوند همسری هدایت شود، می‌تواند عاملی برای تحکیم روابط زناشویی و پیشگیری از تمایل مردان به روابط خارج از چهارچوب باشد؛ اما در صورتی که این میل به‌درستی مدیریت نشود و از حدود معقول خود خارج گردد، ممکن است به رفتاری اجتماعی خطرآفرین بدل شود که هم زن و هم دیگران را دچار آسیب و انحراف می‌سازد (مطهری، ۱۳۷۷، ص. ۲۲۳).

۳-۲-۲. حجاب هویت والای انسانی زن

اسلام برای زن جایگاهی متعالی و هویتی اصیل و انسانی قائل است. زن در نگاه اسلامی، خلیفه خداوند بر زمین، موجودی دارای اختیار، مسئولیت‌پذیر و برخوردار از توانمندی‌هایی در مسیر رشد، کمال و بهره‌مندی از حقوق انسانی است. بر همین اساس، خداوند متعال وظایف و مسئولیت‌هایی را که با سرشت و فطرت زنان هماهنگ است، برای رسیدن به سعادت دنیا و آخرت و نیز تقرب الهی، تعیین کرده و مجموعه‌ای از ارزش‌های اخلاقی را برای سامان‌دهی حیات فردی و اجتماعی او مقرر داشته است (مطهری، ۱۳۷۷، ص. ۲۲۵).

در این چهارچوب، عفاف به‌عنوان یک ارزش بنیادین اخلاقی، نقشی محوری در تنظیم روابط زن و مرد ایفا می‌کند. این مفهوم، ابعادی گسترده دارد و در واقع، نماد نگرش عمیق دینی به کرامت زن است. خداوند در نظام اخلاقی مبتنی بر عفاف، از زن می‌خواهد که به‌عنوان یک انسان آگاه، ارزش وجودی خویش را بشناسد، درک

صحیحی از هویت خود به دست آورد و خود را در معرض بهره‌کشی نگاه‌های ناپاک قرار ندهد (مطهری، ۱۳۷۷، ص. ۲۲۵).

زمانی که زن به شناختی واقعی و عمیق نسبت به خود و انتظاراتی که جامعه، خانواده و دین از او دارند، دست یابد، می‌تواند هویت زنانه‌ای کامل، متعادل و موفق برای خود بسازد. در چنین شرایطی، زن درمی‌یابد که این انتظارات و مسئولیت‌ها نه تحمیل بلکه هم‌راستا با طبیعت و فطرت او هستند. در نتیجه، با احساس رضایت درونی، توانایی ایفای نقشی سازنده در خانواده و جامعه را به دست می‌آورد و از زن بودن خود احساس ارزشمندی و افتخار می‌کنند.

زن مسلمان، انسانی معرفی می‌شود که از خودش شناخت داشته، با شناخت مناسب از محیط، رفتاری متین و مناسب شأن و منزلت عظیم خویش بروز می‌دهد و در سایه استفاده صحیح منطقی و چهارچوب عقلانی از اصول و مهارت‌های رفتاری، بتواند ظرفیت آن نقش‌ها را ایفا کند. اگر باور و شناخت زنان نسبت به هویت واقعی انسانی آنان تقویت شود، ایجاد فضای مناسب برای گسترش شکوفایی آنان می‌شود (مطهری، ۱۳۷۷، ص. ۴۵۲).

۳-۲-۳. کارکردهای حجاب

در نهایت کارکردهای حجاب از منظر شهید مطهری به صورت زیر بیان شده است (مطهری، ۱۴۰۳):

- ✓ صیانت زن و حفظ حرمت او: شهید مطهری حجاب را وسیله‌ای برای حفظ کرامت و حرمت زن می‌داند. به اعتقاد او، زن باید در روابط اجتماعی‌اش بر پایه شخصیت انسانی خود ارزش پیدا کند، نه بر اساس جاذبه‌های جنسی.
- ✓ کنترل غریزه جنسی و تنظیم روابط اجتماعی: از دیدگاه وی، حجاب ابزاری است برای کنترل و هدایت غریزه جنسی و ایجاد نظم در روابط زن و مرد، به گونه‌ای که روابط بر اساس اصول اخلاقی و انسانی شکل بگیرد، نه تحریکات شهوانی.
- ✓ استحکام بنیان خانواده: حجاب نقش مهمی در جلوگیری از تزلزل خانواده دارد. بی‌حجابی و خودنمایی زن در جامعه، رقابت‌های ناسالم میان زنان را ایجاد کرده و باعث تضعیف روابط زناشویی می‌شود.
- ✓ حفظ عفاف عمومی: حجاب صرفاً محدود به زنان نیست بلکه وسیله‌ای برای تحقق عفاف اجتماعی در میان هر دو جنس است. پوشش زن، نگاه مرد و رفتار متقابل همه در این عفاف عمومی نقش دارند.

- ✓ جهت‌دهی نگاه جامعه به شخصیت زن: با پوشیده بودن ظاهر و زینت‌های زن، جامعه ناگزیر می‌شود شخصیت زن را از طریق فضایل معنوی، فکری و اخلاقی او بشناسد، نه بر اساس زیبایی‌های ظاهری.
- ✓ جلوگیری از شیء‌انگاری زن: مطهری هشدار می‌دهد که جوامع غربی زن را به ابزار تبلیغاتی و کالا تبدیل کرده‌اند. حجاب یکی از ابزارهایی است که زن را از این نگاه ابزاری دور نگه می‌دارد و به او شأن انسانی می‌دهد.

۳-۴. جمع‌بندی مبانی نظری

در مجموع، حجاب پدیده‌ای چندبعدی است که از منظر دینی، فرهنگی، تاریخی و روان‌شناختی قابل بررسی است و به‌عنوان نمادی از کرامت، عفاف و هویت والای انسانی زن در متون اسلامی و سایر فرهنگ‌ها مطرح شده است. تعاریف متنوعی که در ادبیات دینی و جامعه‌شناختی از حجاب ارائه شده، نشان‌دهنده پیچیدگی و عمق این مفهوم است که فراتر از پوشش ظاهری، به حفظ ارزش‌ها، امنیت و سلامت اجتماعی نیز می‌پردازد. توجه به نقش تاریخی و اجتماعی زنان در اسلام، به‌ویژه نظریات استاد شهید مطهری، تأکیدی است بر حضور فعال، متعادل و با رعایت اصول حجاب، که همواره موجبات حفظ کرامت، سلامت فردی و استحکام خانواده را فراهم می‌آورد. بدین ترتیب، حجاب نه‌تنها یک حکم شرعی بلکه بخشی از هویت انسانی و فرهنگی زن مسلمان است که باید در سیاست‌های فرهنگی دانشگاهی با دقت و تأمل ویژه‌ای مورد توجه قرار گیرد.

در بستر دانشگاه‌ها به‌عنوان نهادهای فرهنگی و آموزش عالی، اهمیت سیاست‌گذاری فرهنگی در جهت بازتولید و نهادینه‌سازی ارزش‌های حجاب بیش‌ازپیش نمود پیدا می‌کند. دانشگاه‌ها علاوه بر رسالت علمی، نقش مهمی در انتقال و تعمیق هویت اسلامی - ایرانی و شکل‌دهی به فرهنگ دینی نسل جوان دارند. با توجه به تحولات ساختاری و چالش‌های نوین آموزش عالی، سیاست‌گذاری فرهنگی منسجم و بومی در دانشگاه‌ها ضروری است تا بتواند پاسخ‌گوی نیازهای فرهنگی و ارزشی جامعه باشد و زمینه‌ساز ارتقای هویت و رفتار دینی دانشجویان گردد.

دانشگاه در ایران مهم‌ترین مرجع تربیت نیروی کارشناس، نخبه و راهبر است که در تمام عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، صاحب تصمیم‌گیری و پیشران جامعه در مسیر زمان است. جامعه‌پذیری دانشگاهی، درونی‌شدن و هم‌نوایی با اصول فرهنگ اسلامی در مواجهه با روند توده‌ای شدن آموزش عالی در کشور که

در سالیان اخیر موضوعیت یافته و گسترش پیدا کرده است، اهمیت و توجه وافر را می‌طلبد. افزایش تعداد دانشگاه‌ها، افزایش کمی تعداد دانشجویان، افزایش میزان دسترسی زنان به آموزش عالی، تأسیس رشته‌های جدید، افزایش تعداد اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها از جمله شواهد توده‌ای شدن آموزش عالی برشمرده شده است (همتی، ۱۳۹۲، ص. ۱۲۹). در چنین شرایطی آموزش عالی ایران با گسترش کمی پرشتاب آن در پاسخ به تقاضاهای فزاینده اجتماعی، با پرسش کیفیت روبه‌رو شده است (فراستخواه، ۱۳۸۵، ص. ۱۴). چراکه خروجی این دانشگاه‌ها باید در پله نخست نماد انسان متعالی دینی و علمی باشد. از این رو یافتن راهکارهایی مناسب و قابل اجرا برای نهادینه‌سازی فرهنگ حجاب و عفاف و نیز جامعه‌پذیری هنجارهای پوشش مطابق فرهنگ اسلامی ایرانی یکی از وظایفی است که بر عهده دانشگاه است.

۴. روش‌شناسی پژوهش

درک عمیق از یک پدیده اجتماعی، به‌ویژه در حوزه‌های ارزشی و فرهنگی مانند حجاب، نیازمند استفاده از رویکردهایی است که بتوانند ابعاد معنایی و زمینه‌ای آن را بررسی کنند. با توجه به نو بودن موضوع پژوهش و نبود چهارچوب‌های عملیاتی مشابه در پیشینه، این مطالعه با رویکرد اکتشافی و روش کیفی انجام شد تا امکان فهم زمینه‌ای مسئله و استخراج راهکارهای مبتنی بر واقعیت فراهم شود (ایمان، ۱۳۹۰).

در این پژوهش از دو مرحله روش‌شناختی مکمل استفاده شد:

۱- تحلیل محتوای کیفی سخنان رهبر انقلاب

در گام نخست، به‌منظور استخراج مبانی نظری و ارزشی مرتبط با مسئله حجاب و پوشش در دانشگاه‌ها، مجموعه‌ای از بیانات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در بازه زمانی آغاز زعامت ایشان تا پایان سال ۱۴۰۲ مورد بررسی قرار گرفت. این بیانات از طریق منابع رسمی مانند پایگاه KHAMENEI.IR گردآوری شده و در قالب فایل‌های مکتوب مورد تحلیل قرار گرفتند.

در این مرحله از تحلیل محتوای کیفی با رویکرد استقرایی استفاده شد. تمرکز اصلی بر شناسایی و استخراج مفاهیم کلیدی همچون «حجاب»، «عفاف»، «دانشگاه»، «نقش فرهنگ» و... بود. در مجموع بیش از ۵۰۰ فیش از بیانات استخراج شد. مفاهیم شناسایی شده سپس دسته‌بندی (کدگذاری) و در قالب مقولات اصلی سازمان‌دهی شدند. در این تحلیل تمرکز بر محتوای آشکار و صریح متون بود و استخراج مضامین پنهان و تفسیرهای عمیق صورت نگرفت.

۲- گردآوری دیدگاه‌های کارشناسان از طریق مصاحبه نیمه‌ساختاریافته

در مرحله دوم، مقولات و مفاهیم استخراج‌شده از بیانات رهبری در اختیار ۲۳ نفر از اساتید دانشگاهی قرار گرفت که دارای تخصص در حوزه‌های مرتبط با فرهنگ و حجاب بوده، مقالات پژوهشی در این زمینه منتشر کرده و حداقل پنج سال سابقه تدریس دانشگاهی داشتند. اساتید از طریق جست‌وجو در سامانه‌های نمایه‌سازی علمی شناسایی و انتخاب شدند (روش نمونه‌گیری هدفمند).

برای جمع‌آوری اطلاعات از ابزار مصاحبه نیمه‌ساختاریافته استفاده شد. از اساتید خواسته شد در دو بخش پاسخ دهند:

۱- اعتبارسنجی مفاهیم و مقولات استخراج‌شده از سخنان رهبری؛

۲- ارائه راهکارهای عملیاتی برای ترویج حجاب در دانشگاه‌ها بر اساس این مفاهیم و تجربیات خود.

مصاحبه‌ها تا رسیدن به مرحله اشباع نظری ادامه یافت. پس از اشباع، برای کنترل و تأیید نهایی داده‌ها، مصاحبه با ۵ نفر از اساتید دیگر انجام شد که به دلیل تکراری شدن مباحث، ادامه نیافت. در نهایت تمامی مصاحبه‌ها پیاده‌سازی، دسته‌بندی و به مشارکت‌کنندگان بازخورد داده شد.

جدول (۱): ویژگی‌های جمعیت‌شناختی متخصصان

سن	۴۰-۵۰: ۵ ۵۱-۶۰: ۱۱ ۶۱-۷۰: ۷
وضعیت تأهل	متأهل: ۱۸ نفر مجرد: ۵ نفر
استان محل تدریس و فعالیت	تهران: ۸ نفر قم: ۷ نفر مشهد: ۳ نفر اصفهان: ۳ نفر شیراز: ۲ نفر
رتبه علمی	استادیار: ۲ نفر دانشیار: ۱۷ نفر استاد: ۴ نفر

از اساتید خواسته شد ابتدا اعتبار مقولات و رویکردهای کلی متناسب با مسئله دانشگاه را بررسی کرده و سپس متنظر با این مقولات کلان و مهم و شناخت آنها از فضای دانشجویان و دانشگاه‌ها، راهکارهای ترویج حجاب و پوشش مناسب را ارائه دهند. پس از جمع‌آوری مصاحبه‌ها، سخنان پیاده‌سازی و دسته‌بندی و مجدداً نتیجه به اساتید ارائه شد و پس از اصلاح و تأیید نهایی در بخش یافته‌ها ارائه می‌شود.

تلفیق دو روش تحلیل محتوای کیفی (برای استخراج مبانی نظری) و مصاحبه تخصصی (برای تولید راهکارهای اجرایی)، تلاشی در جهت حرکت از سیاست‌های کلان فرهنگی جمهوری اسلامی به سوی طراحی اقدامات عملیاتی در دانشگاه‌ها بوده است. این مسیر مبتنی بر توصیه‌های مکرر مقام رهبری در خصوص پیوند نظریه‌های دینی با سازوکارهای اجرایی است.

۵. یافته‌های پژوهش

استخراج مفاهیم کلی از سخنان رهبر انقلاب توسط پژوهشگران انجام و به اساتید ارائه شد. زیرمقولات، مقولات اصلی و رویکرد کلی به شرح زیر است:

جدول (۲): مقولات فرعی، اصلی و رویکرد عمومی استخراج شده از تحلیل محتوای سخنان رهبر انقلاب

رویکرد کلی	مقولات	زیر مقولات
فرهنگی / روانی	تقویت هویت زن مسلمان	باورهای دینی و مذهبی؛ ارزش‌های فرهنگی اسلام؛ نقش زن در خانواده و جامعه؛ خودآگاهی دینی و فرهنگی؛ تعهد به حجاب
فرهنگی / روانی	تقویت عزت نفس زنان محجبه	تصویر مثبت از خود؛ مقابله با تبعیض و قضاوت‌های منفی؛ حمایت اجتماعی و خانوادگی؛ قدرت تصمیم‌گیری و استقلال فردی
فرهنگی / روانی	ایجاد زمینه فعالیت‌های تک‌جنسیتی	نیازهای خاص جنسیتی؛ فضای امن و راحت؛ فرصت‌های برابر برای رشد؛ پرهیز از اختلاط نامناسب
فرهنگی / روانی	عرضه الگوی زن مسلمان	نمونه‌های موفق؛ ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری؛ تأثیر الگو بر انگیزه و باورهای فردی

رویکرد کلی	مقولات	زیر مقولات
فرهنگی / روانی	مطالعه حقیقت زن غربی و ابعاد بی‌حجابی	نگرش‌ها و ارزش‌های غربی؛ عوامل فرهنگی، اقتصادی و رسانه‌ای؛ پیامدهای فردی و اجتماعی بی‌حجابی
فرهنگی / روانی	معرفی زنان فعال مسلمان	نقش زنان در تحولات اجتماعی و علمی؛ فعالیت‌های فرهنگی و سیاسی؛ اثرگذاری در جامعه دانشگاهی و فراتر
فرهنگی / روانی	تکریم زنان محجبه دانشگاه	ارزش‌گذاری و احترام اجتماعی؛ ارتقای جایگاه فردی و جمعی؛ حمایت از فعالیت‌ها و موفقیت‌ها
فرهنگی / روانی	ایجاد زمینه حفظ پوشش مناسب برای تمام دانشجویان	تعریف پوشش مناسب؛ تدوین و اجرای سیاست‌های پوششی؛ فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی
فرهنگی / روانی	رفع شبهات دینی	شناخت سؤالات و ابهامات؛ ارائه پاسخ‌های مستدل؛ بهره‌گیری از کارشناسان دینی
فرهنگی / روانی	معرفی سبک زندگی اسلامی	باورها و ارزش‌های محوری؛ ترویج الگوهای رفتاری منطبق با حجاب؛ ارتباط سبک زندگی با حجاب
فرهنگی / روانی	ایجاد زمینه برای معرفی پوشش زیبا و منطبق بر اسلام	تعریف زیبایی در پوشش اسلامی؛ معرفی تنوع پوشش اسلامی؛ تطبیق پوشش با فرهنگ و نیازهای دانشجویان
آموزشی / انضباطی	استفاده از اساتید مؤمن و معتقد	جذب اساتید پایبند به ارزش‌های دینی؛ توانایی انتقال مفاهیم فرهنگی و دینی؛ ایجاد فضای فرهنگی متعهد
آموزشی / انضباطی	برخورد با هنجارشکنی در دانشگاه‌ها	شناسایی هنجارشکنی فرهنگی و پوششی؛ تحلیل علل هنجارشکنی؛ تدوین و اجرای روش‌های مقابله
آموزشی / انضباطی	برخورد با اساتید مخالف ارزش‌های دینی	تشخیص رفتارهای مخالف ارزش‌ها؛ اصلاح نگرش و رفتار اساتید؛ تدوین سیاست‌های انضباطی

رویکرد کلی	مقولات	زیر مقولات
آموزشی / انضباطی	پرهیز از اختلاط غیرضروری	تعیین مرزهای روابط جنسیتی؛ اهمیت فضای تفکیک جنسیتی؛ جلوگیری از برخوردهای نامناسب
آموزشی / انضباطی	اهمیت دروس آموزشی در تقویت هویت دینی	طراحی محتوای دروس مرتبط؛ به کارگیری روش‌های آموزشی مؤثر؛ ارزیابی تأثیر دروس
آموزشی / انضباطی	افزایش فعالیت‌های فوق برنامه دینی	تنوع فعالیت‌های فرهنگی و مذهبی؛ تشویق مشارکت دانشجویان؛ اثرگذاری مثبت فعالیت‌ها

با توجه به تأیید تقسیم‌بندی مقولات در چهار بخش کلی فرهنگی، آموزشی، روانی و انضباطی، راهکارهای بهبود پوشش و ترویج حجاب در دانشگاه‌ها بنا به اولویت مدنظر اساتید به شرح زیر به دست آمد:

۵-۱. راهکارهای حوزه فرهنگی و روانی

رویکرد مقولات استخراج شده در حوزه فرهنگی و روانی، تقویت هویت دینی، ترویج سبک زندگی اسلامی، حفظ کرامت زن مسلمان، ایجاد فضای حضور اجتماعی زنان محجبه، تکریم بانوان محجبه، ایجاد زمینه‌های اجتماعی برای حفظ حجاب، نشان دادن الگوی زن مسلمان به جهان، ایجاد زمینه حفظ حیا و عفاف در حضور اجتماعی زنان، زمینه‌سازی حجاب در راستای امنیت اجتماعی و حفظ جایگاه زنان در قالب حفظ حجاب است. در این بخش راهکارهایی مدنظر است که قابلیت فعالیت‌های فرهنگی دانشگاه و افزایش توانمندی روانی دانشجویان را در جهت این موارد مورد توجه قرار می‌دهد:

- ۱- برگزاری رویدادهای طراحی مد حجاب در دانشگاه‌ها به صورت دوره‌ای و مستمر در راستای به‌کارگیری خلاقیت‌های دانشجویان؛
- ۲- برگزاری نمایشگاه‌های ملزومات حجاب در دانشگاه‌ها به منظور افزایش دسترسی به پوشاک محجوب با قیمت مناسب به صورت مستمر؛
- ۳- همکاری مستمر با تولیدکنندگان ملزومات حجاب به منظور تبدیل دانشگاه به بازار هدف؛
- ۴- ایجاد زمینه خرید اقساطی یا همراه با تخفیف ملزومات حجاب؛

۵- ایجاد زمینه آشنایی با پوشش‌های اسلامی سایر کشورها.

دانشگاه به‌عنوان جامعه‌ای کوچک، بسیاری از نیازهای فرهنگی دانشجویان، کارکنان و اساتید را دریافت و تا حد امکان پاسخ می‌دهد. بالاخص آنکه نقش فرهنگی دانشگاه به‌عنوان مرکز توأمان علم و فرهنگ، رویکرد انقلاب اسلامی و رهبر انقلاب به این نهاد انسان‌ساز است. درگیری‌سازی دانشجویان با مسئله مد حجاب اعم از ارائه پیشنهادات و شرکت در جشنواره‌ها تا ایجاد دسترسی برای تهیه پوشاک مناسب مهم‌ترین روش ترویج حجاب و پوشش مناسب برای دانشجویان خواهد بود، بالاخص اگر این پوشاک با قیمت مناسب یا تدبیری برای خرید اقساطی همراه باشد. در حال حاضر یکی از مشکلات عمده بانوان در جامعه، تهیه پوشاک عقیف و مناسب است و نیز پوشش مشخصی برای دانشگاه‌ها وجود ندارد و مشکل نبود لباس مناسب به دانشگاه نیز تسری می‌یابد. استمرار درگیری دانشجویان با مد حجاب عملاً منجر به ایجاد علاقه‌مندی و اشتیاق به استفاده از پوشش‌های به نمایش درآمده خواهد شد و از سویی فضایی پویا در سطح دانشگاه‌ها ایجاد می‌شود. باید توجه کرد که فعل حضور تولیدکنندگان ملزومات حجاب در دانشگاه، تکریم مسئله حجاب و پوشش اسلامی است که آثار فرهنگی به‌دنبال خواهد داشت.

۱- ایجاد و استمرار سفرهایی با هدف تعمیق فرهنگ دینی به‌گونه‌ای که تمام

دانشجویان در طول سال تحصیلی بتوانند در این برنامه‌ها شرکت کنند؛

۲- بزرگداشت شعائر دینی از طریق تقویت هیئت‌های دانشجویی و فعالیت تشکل

های دانشجویی؛

۳- برگزاری جشنواره‌های فرهنگی به‌منظور تولید محتوای فرهنگی و دینی

به‌گونه‌ای که تمام دانشجویان بتوانند در این جشنواره‌ها شرکت و از امتیازات آن

بهره‌مند شوند.

یکی از مهم‌ترین مسیرها در بهبود پوشش و ترویج حجاب اسلامی، ارتقا فضای

معنوی دانشگاه و ترویج سبک زندگی اسلامی در تمامی ابعاد آن است. برنامه‌ریزی

برای حفظ این فضا، تأثیر قابل توجهی بر تعمیق هویت دینی دانشجویان خواهد

داشت که منجر به بهبود حفظ شعائر دینی و حجاب می‌شود. مسئله مهم، شیوه

برنامه‌ریزی در این خصوص به‌گونه‌ای است که عمده دانشجویان متناسب با شرایط

خود بتوانند از این برنامه‌ها استفاده کنند. متأسفانه تک‌زمانه بودن سفر راهیان نور،

اردوهای جهادی و نیز کمبود کاروان‌های دانشجویی برای زیارت‌های دوره‌ای و پیاده

روی اربعین، موجب شده تا بسیاری از دانشجویان از تجربه فضای معنوی باز بمانند.

در حالی که تجربه نشان می‌دهد مؤثرترین مسیر برای ایجاد علاقه‌مندی دانشجویان به مسئله دین، تجربه‌های دینی در فضای جمعی است که می‌تواند همراهی افراد را به دنبال داشته باشد. در واقع شکل‌گیری هویت دینی در چنین مناسباتی به دلیل همراهی هویت اجتماعی و هیجان جمعی، تسریع و تقویت می‌گردد.

۱- ایجاد فضای تفریحی یا سرگرمی تک‌جنسیتی در دانشگاه‌ها (کافه، زمین بازی و فضای ورزشی، محل مطالعه یا استراحت و...);

۲- ارائه تخفیف استفاده از خدمات ویژه دانشگاه‌ها مانند باشگاه ورزشی، استخر و... برای دانشجویان محجبه.

جلوگیری از اختلاط غیرضروری و تشویق دانشجویان به استفاده از فضاهای تک‌جنسیتی تفریحی، یکی از مهم‌ترین راهکارها برای ایجاد علاقه‌مندی به بهبود پوشش در سطح دانشگاه‌ها است، چراکه بخش قابل توجهی از بدپوشی در دانشگاه به منظور تبرج و جذب جنس مخالف اتفاق می‌افتد و از سویی نبود فضاهای تک‌جنسیتی موجب می‌شود تا افراد در سطح عمومی دانشگاه رفتارهایی مانند غذا خوردن در زمین چمن را تکرار کنند که عملاً از دست رفتن پوشش مناسب نتیجه آن خواهد بود. در وجه دیگر، ایجاد مشوق‌ها برای دانشجویان محجبه سبب خواهد شد تا قشر خاکستری دانشگاه که معمولاً بدون تعمد در پوشش خود سهل‌انگار هستند، به سمت حفظ حجاب و استفاده از خدمات جذب شود. این روش کمک می‌کند تا دانشجویان محجبه در دانشگاه تکریم شوند و همچنین دختران دانشجو به دلیل توجه ویژه دانشگاه به آنها و ایجاد فضاهای مناسب، حس کرامت ناشی از رویکرد اسلامی را درک خواهند کرد.

۵-۲. راهکارهای حوزه آموزشی و انضباطی

رویکرد مقولات استخراج شده در این حوزه شامل تربیت نیروی متخصص و متعهد، آموزش مفاهیم دینی، آموزش سبک زندگی اسلامی، پاسخ به شبهات، استفاده از دروس ارتقا دهنده بینش دینی، استفاده از اساتید مؤمن و متعهد، آشنایی با اندیشمندان مسلمان و پیشرفت‌های علمی در کشورهای اسلامی، برخورد با هنجارشکنی، پرهیز از اختلاط غیرضروری و حمایت از بانوان محجبه در عرصه‌های علمی است. در این بخش راهکارهایی مدنظر است که وظایف دانشگاه در حیطه آموزشی و انضباطی را به کار می‌گیرد تا علاوه بر توجه به هویت اسلامی و آگاهی بخشی، با هنجارشکنی مقابله نماید:

- ۱- افزایش همکاری با دانشگاه‌های کشورهای اسلامی؛
 - ۲- ایجاد زمینه همکاری با دانشجویان مسلمان سایر کشورها؛
 - ۳- ایجاد بستر حضور دانشجویان مسلمان سایر کشورها در رویدادهای علمی داخلی؛
 - ۴- ایجاد بستر حضور فعال دانشجویان محجبه در رویدادهای علمی سایر کشورها؛
 - ۵- آشنایی با اندیشمندان مسلمان معاصر بالاخص زنان مسلمان.
- این موارد منجر به تقویت هویت دینی، تکریم دانشجویان مسلمان، ایجاد زمینه افتخار به زیستن در فضای جامعه اسلامی، تقویت حس امت و همبستگی با سایر مسلمانان و ملل مسلمان می‌گردد. آنچه در دنیای امروز و حضور رسانه‌ها و هجمه علیه اسلام و تأکید بر سکولار بودن علم می‌تواند دانشجویان را به سمت مشی دینی هدایت کند، ایجاد زمینه حس افتخار و غرور در آنها به‌عنوان مسلمان است. در حال حاضر برخی از کشورها مانند مالزی و اندونزی چنین شرایطی را پیرامون مسئله پوشش و کسب مدارج علمی ایجاد کرده‌اند، به‌گونه‌ای که بسیاری از زنان تحصیل کرده در این دو کشور، پوشش اسلامی را به‌عنوان عامل نشان دادن مذهب و حفظ تفاخر انتخاب می‌کنند. در سایه همکاری‌های کشورهای اسلامی، چنانچه دانشجویان بتوانند به سهولت با دانشگاه‌ها و دانشجویان این کشورها ارتباط مناسب برقرار کنند، حس ضعف در مقابل مراکز علمی غربی کاهش خواهد یافت و از این‌رو، هرچه حس کرامت اسلامی تقویت شود، علاقه دانشجویان به حفظ شعائر دینی و نمایش دین، یعنی حفظ حجاب به‌عنوان دستور و نماد اسلامی، تقویت خواهد شد.
- ۱- ایجاد رویکرد تبیینی به حوزه‌های مختلف دینی در کتب دانشگاهی و مفاد درسی، بالاخص دروس اختصاصی؛
 - ۲- تولید منابع درسی مرتبط با سبک زندگی دینی و عفاف و حجاب با استفاده از تحقیقات خارجی؛
 - ۳- افزودن مقایسه‌های منطقی و عقلانی سبک زندگی دینی و غیردینی در کتب مختلف درسی دانشگاهی.
- این موارد به دلیل اهمیت دروسی که دانشجویان از دوران کارشناسی تا دکتری مطالعه می‌کنند، اهمیت فراوانی دارد. بالاخص آنکه عمده منابع درسی، ترجمه یا تألیف برگرفته از علوم غربی است و در نتیجه ترویج سبک زندگی غربی خطوط نانوشته آنهاست؛ بنابراین پرداختن به منابع علمی دین در غالب منابع درسی امری ضروری است. نکته جالب این است که پیرامون موضوعات دینی مانند حجاب و

موضوعات پیرامونی آن، در کشورهای اسلامی بیش از ایران پژوهش‌های علمی انجام شده و لازم است تا این موارد به اطلاع دانشجویان برسد. طبیعتاً آشنایی با چنین منابعی رویکرد منفی نسبت به دین را در فضای دانشگاه تغییر خواهد داد.

۱- ارتقا نگرش اساتید، دانشجویان و کارکنان به سبک زندگی اسلامی از طریق محوطه‌سازی در دانشگاه‌ها؛

۲- برخورد با اساتید تبلیغ‌کننده علیه سبک زندگی اسلامی و مروج اباهی‌گری غربی؛

۳- برگزاری آموزش‌های دوره‌ای در راستای تبیین سبک زندگی اسلامی ویژه اساتید در راستای تأثیرگذاری بر فرایند ارتقا اساتید.

مسئله استفاده از اساتید مؤمن و متدین، امری است که رهبر انقلاب بارها بر آن تأکید کرده‌اند. علاوه بر آنچه استاد در غالب دروس دانشگاهی تدریس می‌کند، رفتار، کردار و سخنان وی در دانشجویان اثری عمیق دارد که می‌تواند منجر به تضعیف یا تقویت نگرش دانشجویان به دین شود. علاوه بر جذب اساتید مؤمن، یکی از مهم‌ترین راهکارها، برخورد با اساتید مروج سبک زندگی غربی است که در حال حاضر، عمده تغییرات فکری دانشجویان را عامل شده است:

۱- اطلاع‌رسانی کافی و جامع پیرامون آیین‌نامه‌های پوشش در دانشگاه‌ها؛

۲- شناسایی دانشجویان آسیب‌زا و معرفی برای دریافت خدمات مشاوره‌ای؛

۳- استفاده از آموزش‌های اجباری و شرکت در فعالیت‌های فرهنگی ویژه دانشجویان هنجارشکن به‌جای استفاده از تعلیق یا اخراج.

در حیطه انضباطی، بخشی از وظیفه دانشگاه، مراقبت از هنجارشکنی در حیطه مسایل دینی و اخلاقی است. برخورد سلبی مدنظر نمی‌تواند در بلندمدت نتایج کافی به‌دنبال داشته باشد بلکه لازم است در مواجهه به دانشجویان آسیب‌زا یا هنجارشکن، روش‌هایی در پیش گرفته شود که منجر به کاهش آسیب و آموزش شده و حسن خلق اسلامی آنها را از تکرار اشتباه باز دارد:

۱- حمایت از پژوهش‌های تبیینی و مروج سبک زندگی اسلامی اعم از اساتید و دانشجویان؛

۲- برگزاری همایش‌های علمی با رویکرد تبیینی ابعاد سبک زندگی اسلامی؛

۳- برگزاری کرسی‌های آزاداندیشی یا نشست‌های مشترک دانشجویان با مسئولان و دستگاه‌های مختلف مرتبط با قوای سه‌گانه به‌منظور درگیری با مسائل فرهنگی کشور؛

- ۴- برگزاری جلسات مستمر تبیینی و همکاری علمی با حوزه‌های علمیه در دانشگاه‌ها به گونه‌ای که تمام دانشجویان بتوانند وارد جلسات پرسش و پاسخ شده یا همکاری مشترک علمی با مراکز مختلف حوزوی را تجربه نمایند؛
- ۵- اثربخشی وضعیت پوشش در انتخاب دانشجوی نمونه یا اساتید نمونه؛
- ۶- تقدیر و برجسته‌سازی دانشجویان محجبه موفق و ایجاد حمایت برای فعالیت‌های علمی و شغلی.

رویکردهای حمایتی در عرصه علمی دانشگاه از شکل‌گیری گفتگوهای دینی و مروج مفاهیم اسلامی تا تأثیر حجاب در انتخاب دانشجو یا اساتید نمونه، نقش مؤثری در جلب نظر اهالی دانشگاه به سوی فعالیت در فهم و تبیین دین دارد. این مهم باعث می‌شود که شبهات مختلف پاسخ داده شده، مسائل دینی به شکلی عقلانی تبیین گردد و ملکه ذهنی افراد شود. در این مسیر، افراد به دلیل درگیری همراه با علاقه در مسائل دینی، به سمت رعایت دستورات دینی مانند حجاب تمایل جدی پیدا می‌کنند. درواقع رعایت دستورات، تبدیل به شأن دانشگاهی می‌گردد که به دلیل تعمیق هویتی، پس از دانشگاه نیز باقی خواهد ماند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با تأکید بر سخنان رهبر معظم انقلاب اسلامی و استفاده از نظرهای اساتید دانشگاهی، چهارچوبی جامع برای ارتقاء وضعیت حجاب در دانشگاه‌ها فراهم کرده است که در دو حوزه فرهنگی - روانی و آموزشی - انضباطی راهکارهایی عملیاتی ارائه می‌دهد. این رویکرد، نسبت به بسیاری از پژوهش‌های قبلی که غالباً به بررسی سطحی یا بخشی از موضوع حجاب اکتفا کرده‌اند، جامع‌تر و کاربست‌پذیرتر است.

تأکید بر اهمیت «نهاده‌سازی هویت دینی» در دانشگاه و ترویج سبک زندگی اسلامی، به‌ویژه از طریق ارتقاء حجاب و پوشش، با یافته‌های پژوهش مستقیمی و مرتضوی (۱۴۰۳) هماهنگ است که اصول مهندسی تبلیغ عفاف و حجاب را بر پایه تبیین اقماعی، نهاده‌سازی تدریجی، الگوسازی مؤثر و جلب مشارکت فعال بیان کرده‌اند. هر دو پژوهش نگاه عمیق و راهبردی به تبلیغ حجاب داشته و نقش فرهنگی - روانی را برجسته کرده‌اند.

ازسوی دیگر، تأکید پژوهش بر تقویت هویت زن مسلمان و عزت نفس، با نتایج موسوی و همکاران (۱۴۰۳) که رابطه مستقیم بین ابعاد عزت نفس و نگرش به حجاب را نشان داده‌اند نیز همخوانی دارد. درواقع، هر دو پژوهش نشان می‌دهند که

تقویت عزت نفس و هویت دینی می‌تواند نقش مهمی در گرایش و رعایت حجاب داشته باشد.

همچنین، مقولات ارائه شده در این پژوهش نظیر «عرضه الگوی زن مسلمان» و «استفاده از اساتید مؤمن و معتقد» با یافته‌های عباسی دره‌بیدی و همکاران (۱۴۰۲) که عوامل خانوادگی، اجتماعی و فرهنگی و نقش رسانه‌ها را در شکل‌گیری دیدگاه دانشجویان نسبت به حجاب برجسته کرده‌اند، مرتبط است. به عبارت دیگر، ایجاد الگوهای قابل اتکا و حمایت اجتماعی و فرهنگی، رویکردی کلان برای ارتقاء حجاب در فضای دانشگاه محسوب می‌شود.

یافته‌ها درباره اهمیت راهکارهای فرهنگی - روانی، گویای این نکته است که نمی‌توان صرفاً به راهکارهای آموزشی یا انضباطی اکتفا کرد؛ این موضوع در مطالعه درویش‌پور و امیری (۱۴۰۰) نیز دیده می‌شود که عوامل روان‌شناختی، اجتماعی - فرهنگی و تربیتی از مؤلفه‌های اصلی مؤثر بر حجاب دانشجویان بودند. این همسویی نشان می‌دهد که رویکرد جامع و چندبُعدی برای ترویج حجاب در دانشگاه ضروری است.

از منظر رسانه و فضای اجتماعی، پژوهش خوشحویی و همکاران (۱۳۹۲) نشان داد که افزایش استفاده از رسانه‌های ارتباطی با کاهش گرایش به حجاب مرتبط است. در یافته‌ها، گرچه اشاره مستقیمی به رسانه نشده، ولی راهکارهایی همچون «مطالعه حقیقت زن غربی» و «رفع شبهات دینی» به نوعی به مقابله با تأثیرات منفی رسانه‌های غربی و شبهات فرهنگی می‌پردازد که می‌تواند مکمل یافته‌های پژوهش‌های پیشین باشد.

در نهایت، یافته‌ها ضمن تأکید بر اهمیت نقش دانشگاه به‌عنوان بستر رشد علمی و دینی، راهکارهای عملیاتی و قابل اجرا ارائه کرده که با توصیه‌های امامی و همکاران (۱۳۹۳) درباره اصلاح ساختار دانشگاه و سالم‌سازی محیط هم‌راستا است و می‌تواند به تحقق «هویت‌بخشی» و «نظام‌مند کردن فرهنگ عفاف و حجاب» در دانشگاه‌ها کمک کند.

تحلیل سخنان رهبر انقلاب در مورد حجاب نشان می‌دهد که نگاه ایشان فراتر از یک الزام ظاهری است بلکه حفظ حجاب نمادی از هویت زن مسلمان، کرامت انسانی و الگویی برای جامعه اسلامی و جهانی است. برای تحقق این اهداف، راهکارهای ارائه شده در پژوهش، دو بخش کلیدی فرهنگی - روانی و آموزشی - انضباطی را شامل می‌شود که به‌طور توأمان باید مورد توجه قرار گیرند.

در حوزه فرهنگی و روانی، ایجاد فضای مثبت و پویا پیرامون حجاب اهمیت

بالایی دارد. فعالیت‌هایی همچون برگزاری رویدادهای طراحی مد حجاب، نمایشگاه‌های تخصصی، همکاری مستمر با تولیدکنندگان پوشاک اسلامی و فراهم آوردن امکان خرید اقساطی، می‌تواند مانع یکی از مشکلات اصلی یعنی دشواری دسترسی به پوشاک مناسب و باکیفیت شود. همچنین تقویت هویت زن مسلمان و حفظ کرامت ایشان با ایجاد فضای اجتماعی امن و احترام‌آمیز، تکریم بانوان محجبه و فراهم آوردن فضاهای تفریحی تک‌جنسیتی و تخفیف خدمات ویژه، باعث افزایش انگیزه و تعلق خاطر دانشجویان به حجاب می‌شود.

برنامه‌های معنوی و فرهنگی مانند سفرهای زیارتی متنوع و قابل دسترس، تقویت هیئت‌های دانشجویی و تشکل‌های فرهنگی دینی، و برگزاری جشنواره‌های فرهنگی، زمینه تعمیق هویت دینی را فراهم می‌کند. این تجارب جمعی و معنوی با ترکیب هیجان اجتماعی، منجر به تثبیت جایگاه دین در زندگی روزمره دانشجویان خواهد شد.

در حوزه آموزشی و انضباطی، افزایش همکاری‌های علمی و فرهنگی با دانشگاه‌ها و دانشجویان مسلمان کشورهای دیگر، آشنایی با اندیشمندان مسلمان و ارتقاء نگرش علمی و دینی نسبت به اسلام و حجاب، می‌تواند روحیه افتخار به هویت اسلامی را در دانشجویان تقویت کند. این امر باعث می‌شود دانشجویان حس تعلق و غرور به هویت دینی خود را افزایش داده و در مقابل هجمه‌های فرهنگی غرب مقاوم‌تر شوند.

ایجاد رویکرد تبیینی در منابع درسی و افزودن محتوای مرتبط با سبک زندگی دینی و عفاف در کتب دانشگاهی، مقابله علمی با سبک زندگی غیردینی و تقویت جایگاه اساتید مؤمن و معتقد، از دیگر راهکارهای اساسی است که نقش مهمی در شکل‌دهی به نگرش دانشجویان دارند. برخورد منطقی و آموزشی با هنجارشکنی‌های پوششی به جای برخورد صرفاً سلبی، زمینه اصلاح و آموزش به دانشجویان آسیب‌زا را فراهم می‌کند. علاوه بر این، حمایت از فعالیت‌های پژوهشی و علمی پیرامون سبک زندگی اسلامی، برگزاری کرسی‌های آزاداندیشی، نشست‌های مشترک با مسئولان و همکاری‌های علمی با حوزه‌های علمیه، به‌عنوان راهکارهایی برای تعمیق دانش دینی و کاهش شبهات عمل می‌کنند. ارج نهادن به دانشجویان و اساتید محجبه با تقدیر و حمایت، باعث ارتقای جایگاه حجاب و بهبود فضای دانشگاهی خواهد شد. این مجموعه اقدامات، دانشگاه را به یک فضای نمونه و پیشرو در نهادینه‌سازی سبک زندگی اسلامی و حفظ شعائر دینی تبدیل خواهد کرد و نقش مؤثری در تحویل نیروی انسانی متعهد و متخصص به جامعه رو به رشد ایران ایفا خواهد نمود.

پیشنهادها

با توجه به چالش‌های روزافزون در حوزه رعایت پوشش اسلامی در محیط‌های دانشگاهی، تبیین و اجرای راهکارهای مؤثر و متناسب با فضای فرهنگی، آموزشی و اجتماعی دانشگاه‌ها، ضرورتی انکارناپذیر در مسیر نهادینه‌سازی فرهنگ حجاب و عفاف به‌شمار می‌آید. گفتمان رهبر معظم انقلاب نیز بر تقویت رویکرد اقناعی، تبیینی و فرهنگی در مواجهه با این مسئله تأکید دارد و دانشگاه را به‌عنوان اصلی‌ترین بستر شکل‌گیری هویت دینی و اجتماعی جوانان معرفی می‌کند. از این‌رو، یافته‌های این پژوهش با دسته‌بندی راهکارها در چهار حوزه اصلی فرهنگی، روانی، آموزشی و انضباطی، تلاش کرده‌اند تا ضمن توجه به واقعیت‌های موجود در فضای دانشگاهی، زمینه‌ساز ارائه راهبردهایی باشند که هم قابلیت اجرا داشته و هم با رویکرد فرهنگی انقلاب اسلامی هم‌راستا باشند. با توجه به تأکیدات کارشناسان بر برخی از راهکارها و توان دانشگاه‌ها در اجرایی کردن پیشنهادات، می‌توان بر این موارد تأکید کرد:

الف) راهکارهای فرهنگی و روانی:

- برگزاری جشنواره‌های مد و طراحی لباس اسلامی: با مشارکت فعال دانشجویان و دعوت از طراحان داخلی.
- ایجاد نمایشگاه‌های دائمی یا فصلی ملزومات حجاب با قیمت مناسب و دسترسی آسان.
- همکاری با تولیدکنندگان پوشاک اسلامی برای تأمین اقساطی لباس‌های حجاب‌محور.
- ایجاد فضاهای تفریحی و ورزشی تک‌جنسیتی در دانشگاه (کافه، باشگاه، اتاق مطالعه و...).
- اختصاص تخفیف در استفاده از خدمات دانشگاهی برای دانشجویان محجبه (مثلاً استخر یا باشگاه).
- سفرهای معنوی گسترده و متنوع برای تمام دانشجویان (نه فقط ممتازها) مانند راهیان نور، مشهد، پیاده‌روی اربعین.
- ترویج الگوی زن مسلمان ایرانی در فضای داخلی و بین‌المللی دانشگاه با برنامه‌های رسانه‌ای و فرهنگی.

ب) راهکارهای آموزشی (زیربنایی و مؤثر)

- گنجانیدن محتوای سبک زندگی اسلامی و مقایسه تطبیقی آن با سبک زندگی غربی در دروس دانشگاهی.
- تولید منابع درسی بومی شده درباره عفاف و حجاب با استفاده از پژوهش‌های جهانی (به‌ویژه از کشورهای اسلامی پیشرو).
- ایجاد فرصت تعامل علمی با دانشجویان مسلمان خارجی (مخصوصاً کشورهای جنوب شرق آسیا).
- دعوت از اندیشمندان زن مسلمان معاصر برای سخنرانی و کارگاه آموزشی.
- آموزش ضمن خدمت سبک زندگی اسلامی ویژه اساتید و شرط اثرگذاری در ارتقاء حرفه‌ای آنان.

پ) راهکارهای انضباطی (ترکیب اقناعی-قانونی)

- جایگزینی برخورد سلبی با آموزش اجباری فرهنگی برای دانشجویان هنجارشکن (به‌جای تعلیق یا اخراج).
- اطلاع‌رسانی شفاف و مستمر در خصوص آیین‌نامه پوشش و تبعات قانونی تخلف از آن.
- شناسایی و ارجاع دانشجویان آسیب‌زا به مشاوره با متخصصان مذهبی و روان‌شناسی اجتماعی.

ت) راهکارهای انگیزشی و حمایتی (ترغیب و الگوسازی)

- تقدیر از دانشجویان و اساتید محجبه موفق در همایش‌ها و انتخاب به‌عنوان چهره دانشگاهی نمونه.
- اختصاص امتیاز برای وضعیت پوشش در فرایند انتخاب دانشجو یا استاد نمونه.
- حمایت از پایان‌نامه‌ها، پژوهش‌ها و همایش‌های علمی با رویکرد دینی و فرهنگی (ویژه موضوع حجاب).
- برگزاری کرسی‌های آزاداندیشی، مناظره و گفت‌وگو با مسئولان فرهنگی کشور در دانشگاه.

فهرست منابع

قرآن کریم

- ابراهیمی، روناک؛ عدلی، فریبا و مهران، گلنار (۱۴۰۱). نقش فرهنگ دانشگاهی بر دانش آفرینی از دیدگاه صاحبه نظران نظام آموزش عالی. *فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی*، ۲۱(۱)، ۱۲۷-۱۵۱.
- امامی، سیدمجید؛ طاهری، محمدکاظم و مطهرنژاد، سیدمجید (۱۳۹۳). شبکه عوامل، زمینه‌ها و راه‌حل‌های مسئله حجاب در دانشگاه‌های ایران؛ بایسته‌های برنامه ریزی فرهنگی با استفاده از نظریه زمینه‌ای. *فرهنگ در دانشگاه اسلامی*، ۴(۳)، ۴۵۱-۴۷۸.
- ایمان، محمدتقی (۱۳۹۰). *مبانی پارادایمی روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم انسانی*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- تاج‌بخش، غلامرضا (۱۳۹۸). تحلیل کیفی سبک‌های پوشش در بین دانشجویان دختر؛ مورد مطالعه: دانشگاه آیت‌الله العظمی بروجردی (رحمت‌الله‌علیه). *فرهنگ در دانشگاه اسلامی*، ۹(۳)، ۴۰۳-۴۱۸.
- حسن‌زاده، محمدجواد (۱۴۰۱). *عفاف و حجاب از منظر اسلام و روان‌شناسی*. در: مجموعه مقالات سومین کنفرانس ملی مدیریت، روان‌شناسی و علوم رفتاری. تهران.
- حسین‌زاده، علی؛ نیازی، محسن و شفایی‌مقدم، الهام (۱۳۹۷). بررسی رابطه عوامل اجتماعی و فرهنگی و نگرش به هنجار پوشش اسلامی (حجاب)؛ مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه کاشان. *دین و ارتباطات*، ۲۵(۱)، ۹-۴۰.
- خامنه‌ای، سید علی، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای: Khamenei.ir
- خدادادی سنگده، جواد و احمدی، خدابخش (۱۳۹۴). نقش عوامل فرهنگی و رسانه‌ای در پیش‌بینی حجاب زنان: مطالعه‌ای ملی. *فرهنگی - تربیتی زنان و خانواده*، ۱۰(۳۳)، ۷-۲۴.
- خوشخویی، منصور؛ یوسف‌زاده، محمدرضا و آذریون، پریسا (۱۳۹۲). بررسی رابطه میزان استفاده از رسانه‌های ارتباطی (اینترنت، ماهواره و تلفن همراه) و گرایش دانشجویان دختر به حجاب. *دین و ارتباطات*، ۲۰(۱)، ۴۳-۶۵.
- خوشفر، غلامرضا؛ باقری، فاطمه؛ برزگر، سمیه و نورمحمدی، لیلا (۱۳۹۴). بررسی عوامل مؤثر بر گرایش به حجاب و راهکارهای ارتقای آن (مطالعه موردی: شهروندان شهر گرگان). *مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی*، ۳(۴)، ۷-۴۷.
- درویش‌پور، عابدین و امیری، مهرداد (۱۴۰۰). آسیب‌شناسی عوامل مؤثر بر حجاب دانشجویان؛ یک پژوهش کیفی - کمی (مطالعه موردی دانشجویان دختر دانشگاه

- لرستان). علوم اجتماعی، ۳(۱۵)، ۱۰۷-۱۲۰.
- سیف‌هاشمی، فریده (۱۴۰۰). تبیین جامعه‌شناختی نگرش دانشجویان دختر به پوشش حجاب. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- شاه‌علی، احمدرضا (۱۳۹۸). شاخص‌های دانشگاه فرهنگ‌ساز از دیدگاه مقام معظم رهبری. فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۹(۱)، ۳-۲۲.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۸۴). سند راهبردهای گسترش حجاب و عفاف. مصوب جلسه ۵۶۶ مورخ ۱۳۸۴/۵/۴.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۲). سند دانشگاه اسلامی. مصوب جلسه ۷۳۵ مورخ ۱۳۹۲/۴/۲۵.
- شوکتی، آیت و حاجی قاسملو، فاطمه (۱۳۹۰). حجاب در ملل، ادیان و مذاهب. زن و فرهنگ، سال دوم، ۲(۷)، ۹۵-۱۰۷.
- عباسی‌دره‌بیدی، احمد؛ زارعی، طیبه و کاظمی‌اسفیه، نگار (۱۴۰۲). واکاوی مدل پارادایمی حجاب مطلوب از دیدگاه دانشجویان دختر مبتنی بر نظریه زمینه‌ای. فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۱۳(۴۷)، ۱۱۷-۱۴۶.
- فراستخواه، مقصود (۱۳۸۵). جایگاه و سازوکارهای اخلاقیات حرفه‌ای علمی در تضمین کیفیت آموزشی عالی ایران. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، (۱).
- کربلایی‌پازوکی، علی و خوانین‌زاده، محمدحسین (۱۳۹۳). آسیب‌شناسی مسئله عفاف و حجاب در بین دانشجویان دختر کارشناسی دانشگاه علامه طباطبائی. فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، ۵(۱۸)، ۱۵۹-۱۸۳.
- مرشدی، ابوالفضل و خلیج، حسین (۱۳۹۲). ارزیابی سیاست‌های فرهنگی آموزش عالی کشور: کثرت در وحدت فرهنگی / همزیستی فرهنگ علمی و دینی. برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۴(۱۴)، ۱۰۷-۱۴۴.
- مستقیمی، مهدیه‌السادات و مرتضوی، نسیم‌سادات (۱۴۰۳). رویکردی قرآنی به اصول مهندسی تبلیغ عفاف و حجاب در دانشگاه‌های اسلامی با تکیه بر بیانیه گام دوم انقلاب. مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۲۸(۹۹)، ۷۳-۹۴.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷). مجموعه آثار شهید مطهری (نظام حقوق زن در اسلام). تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۴۰۳). مسئله حجاب. تهران: صدرا.
- موسوی، سارا؛ اسدی، مریم؛ مشعل‌پور، مرضیه؛ عبادی، زهرا و زربخش، محمد (۱۴۰۳). بررسی رابطه بین ابعاد عزت‌نفس و نگرش به حجاب در بین دانشجویان زن متأهل و مجرد دانشگاه پیام نور واحد اهواز. اسلام و علوم اجتماعی، ۱۰(۲)، ۸۱-۱۰۰.

- موسوی، سیده فاطمه و بیگم رضازاده شیراز، فاطمه (۱۳۹۶). *مطالعه میزان التزام شناختی - رفتاری به حجاب در بین دانشجویان دختر دانشگاه‌های تهران*. ارائه شده در همایش نگرش علمی و کاربردی به عفاف و حجاب، تهران.
- مولایی، جابر و یوسفوند، شهلا (۱۳۹۳). بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر گرایش به حجاب (مطالعه موردی: دانشجویان دختر دانشگاه پیام نور آبدانان). *زن و جامعه*، ۵(۱۹)، ۳۵-۴۶.
- مهدی، رضا (۱۳۹۲). آینده‌پژوهی در آموزش عالی: شرایط و ویژگی‌های دانشگاه‌های سرآمد در آینده. *رهیافت*، ۲۳(۵۵).
- نصیرزاده، قاسم (۱۳۸۹). *زن، بصیرت، حجاب*. تهران: نشر اکرام.
- نیک‌بخش، بهرام (۱۳۹۸). تحلیل جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر گرایش به حجاب (مطالعه موردی: زنان ۱۸ تا ۳۲ ساله شهرستان لالی). *زن و جامعه*، ۱۰(۱)، ۳۶۵-۳۸۷.
- نیک‌بین، محمد؛ ذاکر صالحی، غلامرضا و ماحوزی، رضا (۱۳۹۶). *الگوی بین‌المللی شدن آموزش عالی از منظر سیاست فرهنگی. سیاست علم و فناوری*، ۱۰(۳)، ۳۳-۴۳.
- همتی، رضا (۱۳۹۲). *توده‌ای شدن آموزش عالی و زندگی دانشگاهی در ایران: تأملی در تجربیات زیستی دانشگاهیان. مدیریت در دانشگاه اسلامی*، (۲).
- Aker, Ş. L. & Aghaei, I. (2019). Comparison of business environments in oil-rich MENA countries: a clustering analysis of economic diversification and performance. *Emerging markets finance and trade*, 55(12), 2871-2885.
- Buaban, J. (2020). Islamophobia as represented by Thai Buddhist organizations. *Journal of Social Sciences*, 50(2), 125-147.
- Buranajaroenkij, D. (2020). Challenges to women's inclusion in peace processes in Thailand and Myanmar. *International Feminist Journal of Politics*, 22(3), 403-422.
- Laeheem, K.; Tepsing, P.; Sakolnakorn, T. P. N. & Azizskul, H. (2021). The effects of a group study activities program on Islamic learning promotion among elderly Muslims in Yarang district, Pattani province, Thailand. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 42(1), 171-176.
- Masik, K.; Chatchawet, W. & Chunuan, S. (2022). Spontaneous Abortion is a Trial of Muslim Women's Faith in Allah: A Qualitative Descriptive Study. *Pacific Rim International Journal of Nursing Research*, 26(4), 722-736.
- Porzionato, M. & De Marco, F. (2015). Excellence and diversification of higher education institutions' missions. In *The European Higher Education Area (285-292)*, Springer, Cham.

- Abasi, A.; zareei, T. & kazemi, N. (2023). Analyzing the Ideal Hijab Paradigm Model from the Point of View of Female Students based on Grounded Theory. *Culture in Islamic University*, 13(47), 117-146. (In Persian)
- Aker, Ş. L. & Aghaei, I. (2019). Comparison of business environments in oil-rich MENA countries: a clustering analysis of economic diversification and performance. *Emerging markets finance and trade*, 55(12), 2871-2885.
- Buaban, J. (2020). Islamophobia as represented by Thai Buddhist organizations. *Journal of Social Sciences*, 50(2), 125-147.
- Buranajaroenkij, D. (2020). Challenges to women's inclusion in peace processes in Thailand and Myanmar. *International Feminist Journal of Politics*, 22(3), 403-422.
- Darvishpour, A. & Amiri, M. (2021). Pathology of factors affecting students' hijab: A qualitative-quantitative study (Case study of female students at Lorestan University). *Social Sciences*, 3(15), 107-120. (In Persian)
- Ebrahimabadi, H. (2014). *Cultural policy-making for justice education: Ideas, experiences, and strategies*. Tehran: Institute for Cultural and Social Studies. (In Persian)
- Ebrahimi, R.; Adli, F. & Mehran, G. (2023). The role of academic culture on the knowledge creation from perspectives of experts of the higher educational system. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 21(1), 127-151. (In Persian)
- Emami, S. M.; Taheri, M. K. & Motaharnezhad, S. M. (2014). Analyzing the Veiling Issue (Hijab) in Iranian Universities with Emphasis on Cultural Planning. *Culture in Islamic University*, 4(12), 451-477. (In Persian)
- Farasatkah, M. (2006). The role and mechanisms of scientific professional ethics in assuring the quality of higher education in Iran. *Ethics in Science and Technology Quarterly*, (1). (In Persian)
- Hemmati, R. (2013). Massification of higher education and academic life in Iran: A reflection on the lived experiences of university students. *Management in Islamic University*, (2). (In Persian)
- Hoseinzadeh, A.; Niazi, M. & Shafaeimoghadam, E. (2018). Study of Social and Cultural Factors Affecting the Normal Islamic Dress (Hijab) Case Study of Kashan University. *Religion & Communication*, 25(1), 9-40. (In Persian)
- Iman, M. T. (2011). *Paradigmatic foundations of quantitative and qualitative research methods in the humanities*. Qom: Research Institute for Hawzah and University. (In Persian)
- Khoshkhomei, M.; Usefzadeh, M. R. & Azarioon, P. (2013). A Study of the Relation between the Rate of Media Use (Internet, Satellite TV, Mobile Phone) and Female Students' Tendency in Buali Sina University. *Religion & Communication*, 20(43), 43-65. (In Persian)
- Krbalaei pazooki, A. & Khavaninzadeh, M. H. (2014). Pathology of the issue of chastity and hijab among undergraduate female students at Allameh Tabataba'i University. *Counseling Culture and Psychotherapy*, 5(18), 159-183. (In Persian)
- Laeheem, K.; Tepsing, P.; Sakolnakorn, T. P. N. & Azizskul, H. (2021). The effects of a group study activities program on Islamic learning

- promotion among elderly Muslims in Yarang district, Pattani province, Thailand. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 42(1), 171-176.
- M, J. & Y, S. (2014). Sociological Study of Factors Affecting the Orientation towards the Veil (Case Study: Female Students of Payam Nour University in Abdanan). *Quarterly Journal of Woman and Society*, 5(19), 35-46. (In Persian)
- Masik, K.; Chatchawet, W. & Chunuan, S. (2022). Spontaneous Abortion is a Trial of Muslim Women's Faith in Allah: A Qualitative Descriptive Study. *Pacific Rim International Journal of Nursing Research*, 26(4), 722-736.
- Mehdi, R. (2013). Futures studies in higher education: Conditions and characteristics of leading universities in the future. *Rahyaft*, 23(55). (In Persian)
- morshedi, A. & khalaj, H. (2013). An Evaluation of The Cultural Policies of State Higher Education System: Plurality in Cultural Unity/ Coexistence of Scientific and Religious Culture. *Social Development & Welfare Planning*, 4(14), 107-144. (In Persian)
- Mostaghimi, M. S. & mortazavi, N. (2024). A Quranic Approach to the Principles of Engineering the Promotion of Modesty and Hijab in Islamic Universities with Emphasis on the Second Step Statement of the Revolution. *Epistemological studies in Islamic University*, 28(99), 73-94. (In Persian)
- Motahhari, M. (1998). The collection of Martyr Motahhari's works (The legal system of women in Islam). Tehran: Sadra. (In Persian)
- Motahhari, M. (2024). The issue of hijab. Tehran: Sadra. (In Persian)
- Mousavi, S.; Asadi, M.; Mashalpour, M.; Ebadi, Z. & Zarbakhsh, M. (2024). The Relationship between Self-esteem and the attitude toward Hijab Among Single and Married Female Students of Ahvaz Payam Nour University. *Journal of Islam and Social Sciences*, 10(20), 81-100. (In Persian)
- Nikbakhsh, B. (2019). Sociological analysis of determinants of attitude to Hijab (Case study: attitude to Hijab among -32-18-year-old women in Lali County). *Quarterly Journal of Woman and Society*, 10(37), 343-366. (In Persian)
- Nikbin, M.; Zakersalehi, G. & Mahozi, R. (2017). The Model of Internationalization of Higher Education from Cultural Policy Perspective. *Journal of Science and Technology Policy*, 10(3), 33-43. (In Persian)
- Porzionato, M. & De Marco, F. (2015). Excellence and diversification of higher education institutions' missions. In *The European Higher Education Area (285-292)*, Springer, Cham.
- Shahali, A. (2019). Indicators of a Culture-Creator University from the Perspective of the Supreme Leader. *Culture in Islamic University*, 9(30), 3-22. (In Persian)
- Supreme Council of the Cultural Revolution (2005). Strategic document on promoting hijab and chastity: Ratified in session no. 566, dated 2005/7/26. (In Persian)
- Supreme Council of the Cultural Revolution (2013). The Islamic University document: Ratified in session no. 735, dated July 16. (In Persian)
- Taj bakhsh, G. (2019). Qualitative Analysis of Coverage Styles among Female Students of the Ayatollah Broujerdi University (RA). *Culture in Islamic University*, 9(32), 403-418. (In Persian)